Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986 чылдың октябрь 19 воскресенье

№ 245 (13245)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек.

Улуг Октябрьга алдар! СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ленинчи угланыышкыны-биле—коммунистиг тургузуушкуннуң болгаш тайбыңның оруу-биле, бурунгаар!

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 69 чыл оюнга

СЭКП ТК-НЫҢ КЫЙГЫРЫГЛАРЫ

1. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 69 чыл оюу делгерезин!

2. Улуг Октябрьга алдар!

3. Кезээде дириг революстуг өөредиг—марксизм-ленинизм делгерезин!

4. Октябрьның идеяларының болгаш херектериниң тиилеттирбезиниң үндезини — совет улустуң бүгү салгалдарының революстуг уламчылалдыг чоруу быжыгып турзун!

5. Совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!

6. Ажылчын ангының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның бузулбас эвилели делгерезин!

7. Совет Эвилелиниң улустарының акы-дуңмалышкы быжыг найыралы делгерезин!

8. Партияның болгаш чоннуң чаңгыс эви быжыгып турзун!

9. Совет Эвилелиниң ажылчы чону! СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин кызымак, ак сеткилдиг күш-ажылывыс-биле амыдыралга боттандыраалы!

10. Советтер чуртунуң хамаатылары! Эде тургустунуушкун — бүгүдениң болгаш кижи бүрүзүнүң херээ! Экономикага, ниитилел амыдыралының бүгү-ле адырларынга революстуг чаартылгаларны идепкейлиг боттандырыңар!

11. Коммунистер! Күш-ажылга ынак болгаш чаагай мөзү-шынарлыг болурунуң хуула үлегерчижээ-биле ажылчы чонну СЭКП-ниң XXVII съездизиниң салган сорулгаларын күүседиринче эвилелдеңер!

12. Комсомолчулар болгаш аныяктар! Дүргедээшкинниң сорулгаларын шиитпирлээринче дидим, идепкейлиг, чаартыкчы ёзу-биле кириңер!

ВЛКСМ-ниң XX съездизин төлептиг уткуңар!

13. Чалбыыштыг патриот, могаг чок ишчи, сагыш човангыр ие — совет херээженге алдар болгаш хүндү!

14. Партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары! Коммунизмниң херээ дээш идепкейлиг демиселчилерниң одуруунга моон соңгаардаа туржуңар!

15. Совет Эвилелиниң ажылчы чону! Социалистиг чарышты хөгжүдүңер! Бурунгаар шимчээшкинниң темпилерин бедидиңер, бот-оожургаар болгаш сагыш амыр чорукту болдурбаңар!

1986 чылдың планныг даалгаларын күүседиили! XII беш чылды эки эгелээрин хандыраалы!

16. Чурттуң ажыл-ишчилери! Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн чүткүлдүг бедидиңер! Аңаа коллектив бүрүзүнде, ажылдаар чер бүрүзүнде бүгү курлавырларны ажыглаңар!

17. Дүргедээшкин ёзузу-биле кызымак ажылдап, эргижирээн нормаларны болгаш чаңчылдарны дидими-биле ажып эртип турар бүдүрүлге мурнакчыларынга болгаш чаартыкчыларынга алдар!

18. Улус ажыл-агыйының ишчилери! Продукцияның бедик шынары дээш, совет марканың алдары дээш демисежиңер! Техниктиг хожудаңгай чорукка, үрей кылырынга ынаныштыг моондакты тургузуңар!

19. Ажылчы чон! Хумагалыг болуңар, төтчеглээшкинге удур демиселге шыңгыы болуңар, камналганың шыңгыы чурумун тудуңар!

20. Үлетпүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарның болгаш колхозтарның ажыл-ишчилери! Бот-орулгаларылганы болгаш коллективтиг кэрээни калбаа-биле нептередиңер! Күш-ажылдың алыс түңнелдери дээш бот-тускайлаң, инициативчи, харысалгалыг болурун күштелдириңер!

21. Эртемденнер, инженерлер, конструкторлар, чогаадыкчылар! Совет эртемни хөгжүдүңер, шуут чаа, делегейде эң эки техниканы болгаш технологияны ажылдап кылырынче болгаш шиңгээдип алырынче дидими-биле киржиңер!

22. Машина кылыкчылары! Силер—эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири дээш демиселчилерниң мурнуку одуруунда силер! Чаа, бедик бүдүрүкчүлүг, ынаныштыг машиналарны болгаш дериг-херекселдерни тургузары — силерниң хүлээлгеңер!

23. Үлетпүрнүң ажылдакчылары! Чаа, депшилгелиг техниканы идепкейлии-биле нептередиңер, ону дээштиг ажыглаарын чедип алыңар!

24. Нефть, газ, хөмүр-даш болгаш металлургия үлетпүрүнүң ажыл-ишчилери! Экономиканың одаар чүүлге, чиг этке болгаш материалдарга хереглелин ынаныштыг хандырыңар!

25. Химия индустриязының ажылдакчылары! Улус ажыл-агыйын химижидериниң деңнелин бедидиңер! Продукцияның депшилгелиг хевирлерин бүдүрерин калбартыңар!

26. Совет тудугжулар! Бүдүрүлге болгаш социал ужур-дузалыг объектилерни шынарлыг болгаш чогуур хуусаазында ажыглалга киириңер!

Тудуг комплекизиниң ажыктыын бедидиңер!

27. Транспорттуң ажылдакчылары! Чурттуң транспорт системазының идегелдиг ажылдап турарын хандырыңар! Улус ажыл-агыйының чүъктерин үзүктел чокка сөөртүңер!

28. Агроүлетпүр комплекизиниң ажыл-ишчилери! Чурттуң аъш-чем хандырылгазын экижидиңер! Тараа шөлдериниң болгаш фермаларның продуктулуун бедидериниң ынаныштыг чепсээ — интенсивтиг технологияларны калбаа-биле ажыглаңар!

29. Улус өөредилгезиниң ажылдакчылары! Өзүп орар салгалдың өөредилгезин болгаш коммунистиг кижизидилгезин сайзырангайжыдыңар!

30. Кадык камгалалының ажылдакчылары! Силерге совет улустуң кадыкшылын камгалаарын бүзүрээн! Ажылга шынарны болгаш харысалгалыг чорукту бедидиңер! Амыдыралдың кадык хевирин идепкейлии-биле бадыткап тургузуңар!

31. Садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң, амыдырал хандырылга болгаш коммунал ажыл-агыйының ажылдакчылары!

Силерниң ажылыңардан улустуң сеткил-хөөнү хамааржыр! Ачы-дузаның амгы хевирлерин шудургузу-биле хөгжүдүңер! Чурттакчы чонга бараан болурунуң культуразын бедидиңер!

32. Советтер чуртунуң хамаатылары! Ниитилелге экономиктиг болгаш моральдыг когарал чедирип турарларга, совет хоойлуларны үреп турарларга эптеш чок болуңар! Сандаргай, әрагалаар чоруктар-биле, күш-ажылчы эвес орулгалар-биле шиитпирлиг демисежиңер!

33. Эргелеп башкарылга ажылдакчылары! Күш-ажылды эки организастаарын хандырыңар! Ажылдың стилин болгаш арга-хевирлерин экижидиңер, дүжүметсиг, ведомствонуң болгаш тус черниң кызы эрге-ажыын хараар чоруктарны үндезини-биле узуткаңар!

34. ССРЭ-ниң хамаатылары! Бистиң ниитилеливистиң улам ыңайгы демократчыдылгазынга идепкейлиг киржиңер! Чурттуң ёзулуг ээлери болуңар!

35. ССРЭ-ниң политиктиг үндезини, чоннуң социалистиг бот-эргелелдиң кол звенозу — улус депутаттарының Советтери делгерезин!

36. Совет профэвилелдер! Массаларның күш-ажылчы идепкейин, инициативазын хөгжүдүңер, оларның күш-ажылының, амыдырал-чуртталгазының, дыштанылгазының байдалдарын экижидерин чедип алыңар!

37. Совет культураның ажылдакчылары! Ажылчы чоннарның өзүп турар угаан-бодал хереглелдерин улам долу хандырыңар! Социалистиг эпохага төлептиг чогаалдарны тургузуңар!

38. Совет дайынчылар! Бистиң чонувустуң тайбың, тургузукчу күш-ажылын, Улуг Октябрьның төөгүлүг чаалап алыышкыннарын серемчилелдиг болгаш идегелдиг камгалаңар!

ССРЭ-ниң эрес-маадырлыг Чепсектиг Күштеринге алдар!

39. Советтер чуртунуң ажылчы чону! Социализмниң болгаш тайбыңның херээн беш чылдың күш-ажылчы фронтузунга шалыпчы ажыл-биле быжыглаар бис!

40. Социалистиг чурттарның улустарынга акы-дуңманың байыры!

Социалистиг акы-дуңма күрүнелерниң найыралы болгаш сырый каттыжыышкыны быжыгып турзун!

41. Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

Пролетаржы, социалистиг интернационализм делгерезин!

42. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларга акы-дуңманың байыры!

Тайбың болгаш социализм дээш демиселге бүгү чурттарның коммунистерниң аңгы талазы-биле сырый каттыжыышкыны болгаш кады ажылдажылгазы быжыгып турзун!

43. Делегейниң улустары! Делегей байдалын экижидери, күрүнелер аразынга чогумчалыг кады ажылдажылга дээш демиселди күштелдирээли!

44. Бүгү чурттарның улустары! Өлүм-халаптыг боо-чепсекти эндере бүдүреринге удур, ядролуг шенелделерни соксадыр дээш, ядролуг чепсекти бүрүнү-биле узуткаар дээш шиитпирлиг демисежиңер!

Космосту милитаризастаарын болдурбаалы!

45. Делегейниң улустары! Күчүгдээшкинниң, уптээшкинниң, өлүрүкчү дээрбедээшкинниң империалистиг политиказынга удур идепкейлиг демисежиңер!

Төп Америкада, Африканың мурнуу девискээринде, Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкте мөгилдежиишкинниг байдалдарны политиктиг арга-биле таарыштыр шиитпирлээрин негеңер!

46. Европаның улустары! Быжыг тайбың болгаш чаагай кожа-хелбээ харылзаалар дээш, ол дипке чавырлыышкын болгаш айыыл чок чорук дээш демисежиңер!

47. Азия-Оожум океан чурттарының улустары! Ол регионга делегейниң айыыл чок чоруун болгаш тайбың кады ажылдажылганы хандырар дээш күженишкиннеривисти каттыштыраалы!

48. Тайбыңның болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң, делегейге калбак кады ажылдажылганың политиказы — Совет Эвилелиниң ленинчи даштыкы политиказы делгерезин!

49. Улуг Октябрьның төрээн чурту — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели делгерезин!

50. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ленинчи угланыышкыны-биле — коммунистиг тургузуушкуннуң болгаш тайбыңның оруу-биле, бурунгаар!

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди

БЕДИК ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

Таңды районда «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң хойжузу Иван Петрович Сафоновка Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы-биле тывысканын дыңнаткан болгай. СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП Тыва обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин хойжуга чазактың бедик шаңналын — Ленин орденни болгаш «Кадыыр болгаш Маска» Алдын сылдысты пятницада тывыскан.

— Барык-ла чээрби беш чыл иштинде «Революцияның чалбыыжы» совхозка Иван Петрович Сафонов хойжу болуп ажылдап келген — деп, шаңналды тыпсырынга турасгааткан коллективтиң байырлыг хуралынга Г. Ч. Ширшин чугаалаан. — Ол үениң иштинде хой азыраарының мурнакчы технологиязын, чаш төл өстүрериниң сакман аргазын кончуг эки шиңгээдип алган. Бо бүгү база ол ышкаш шилип алган профессиязынга ынак болгаш бердинген чорук аңаа бүдүрүлгениң бедик көргүзүглерин чедип алырынга дузалап турар. Болуунуң күженишкинниг социалистиг хүлээлгелерин сураглыг хойжунуң күүсетпейн барган ындыг чылы чок. Он бирги беш чылда ол 3500 ажыг хураганнарны алган болгаш өстүрген, ол болза планда төлевилеп турганындан 54,8 хуу хөй деп чугаалаарга-ла четчир. Чыл санында төрүүр чүс хойдан ортумаа-биле 119 хураганны ап, хой бүрүзүнден кыргып алган дүгү ортумаа-биле 4,9 килограмм болган. Төрээн чурт хойжунуң карак кызыл күш-ажылын төлептии-биле үнелеп көрген, аңаа Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры аттын тывыскан.

Чыылганнар алыш частап турда, Г. Ч. Ширшин шаңналды И. П. Сафоновка тывыскаш, аңаа чылыг байыр чедирген болгаш моон соңгаардаа улуг чедиишкиннерни күзээн.

Харыы сөзүнге И. П. Сафонов оон күш-ажылын партияның болгаш чазактың бедии-биле үнелеп көргени дээш өөрүп четтиргенин илередип, Төрээн чурттуң бедик шаңналынга төлептиг болур дээш бүгү күженишкиннерин үндүрерин бүзүреткен.

Хой турлагларынга болгаш фермаларга чорааның, совхозтуң ажылчыннары-биле беседаларның дугайын партия обкомунуң бирги секретары хуралга чугаалаан. Балгазынның хойжуларының мурнунда туруп турар сорулгаларга делгереңгейи-биле доктааган.

— Силерниң ажыл-агыйыңарда соңгаарлатпайн шиитпирлээр айтырыглар ам-даа кончуг хөй. Мурнукузу ышкаш малдың, чаш төлүн эвээштеп ап турар. Чижээлээрге, ам тос айларның иштинде ниитизи-биле совхозта төрүүр чүс хойдан 69 хураганны алган. Ол болза республикада ортумак деңнелден ийи хураган эвээш боор турар, а Иван Петрович Сафоновтуудан барык ийи катап эвээш. Малдың чудап өлүрүнден когарал улуг. Чижээ, тос ай иштинде 1117 хой өлген, ол болза эрткен чылдыңдан 235 баш хөй. Продукцияның бот-үнези аар, шынары куду. Ол багайдыр, чүге дээрге чамдык өске ажыл-агыйларга бодаарга мал чемиңиң курлавырлары силерниң ажыл-агыйыңарда четчири-биле бар, чүгле ону багай ажыглап турар силер.

Социал айтырыгларны дүрген шиитпирлээриниң, көдээ ишчилерниң күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалын экижидериниң эргежок чугулазынче олурушкаңнарның кичээнгейин Г. Ч. Ширшин угландырган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле партияның область организациязының ажылының баштайгы түңнелдерин ол таныштырган болгаш эде тургустунуушкунга болгаш дүргедээшкинге хамаарышкан чугула айтырыгларга делгереңгейи-биле доктааган.

— Боданып көөр ужурлуг айтырыглар хөй. Курлавырлар ам-даа хөй. Оларны ажыглаары ажыл-агыйның партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының бирги чергелиг сорулгазы болур — деп, түңнелинде партия обкомунуң бирги секретары чугаалаан.

ЧУРУКТА: шаңналды тыпсып турда.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

КЫЗЫМАК АЖЫЛЫ ДЭЭШ

Көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер болгаш ону болбаазырадып кылыр талазы-биле он бирги беш чылдың даалгаларын база социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш Чөөн-Хемчик районда шаңнатаан болук мурнакчыларга орден, медальдарны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар Чадаана хоорайга байырлыг байдалга тывыскан.

Октябрь революциязы орденнер СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының эргелекчизи А. С.-Б. Монгушка, «Большевик» совхозтуң саанчызы Д. К. Монгушка Күш-ажылдың Кызыл Тук орденни болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденни районда ажыл-агыйлар аразының кожуп чоруур механизастаттынган колоннызында бригадир К. С. Монгушка, «Тыва» совхозтуң хойжузу Ш. Д. Сатка болгаш өскелерге-даа орденнерни болгаш медальдарны тывыскан.

Чазактың шаңналдарын алганнарның өмүнээзинден Алдын-кыс Монгуш сөс алгаш, оларның күш-ажылын бедии-биле үнелээни дээш өөрүп четтиргенин илергейлевишаан, моон соңгаар-даа улам күженишкиниг ажылдаарын хүлээнген.

Ч.-Д. Б. Ондар шаңнатканнарга изиг байырны сеткилдиң ханызындан чедирбишаан, оларның буянныг ажыл-ижинге улуг-улуг чедиишкиннерни, быжыг кадыкшылды күзээн.

С. ХЕРТЕК.

МУРНАКЧЫ БРИГАДА

Улуг-Хем районнуң «Ак-Туруг» совхозта бот-орулгаарылгалыг хову-трактор бригадазының механизаторлары бо чылын 1380 гектар черге тараа культураларын тараан. Тарылганы интенсивтиг технология ёзугаар өстүрген. Тарааның үнүжү бир дески, чаагай болган.

Чайның чаъстыг хүннеринде тайга эдектери черлерге тараан тараа августуң ортан үезинде баштарын үтбайи чыдыпкан. Ону чыттыр кестирери дээш бригада кежигүннери, бригадир Ужар Маадыр Ондарның удуртулгазы-биле бүгү техниканың эде деришкинин шалыпкын чоруткан.

Хову-трактор бригадаларының Улуг-Хову болгаш Оорүгда турлагларында механизаторларның ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдал бүрүн тургустунган турган. Кызыл-булуңнар, чунар-бажыңнар, столоваялар доктаамал ажылдап келген. Социалистиг чарыштың түңнелин чеди хонуктап үндүрүп, мурнакчыларны шаңнап-мактап турган. Хову турлагларында, көскү агитация, шимелдe эки, көрүштүг. Лозуң, плакаттарны чараштыр бижээш аскылаан. Чарыштың тиилекчилеринге турасгааткан «Чаңнык» хана солуннары доктаамал үнүп турган.

Бот-орулга-чарылгалыг бригаданың комбайнерлери Смирнов Бегзи, Билдин-оол Кечил-оол, Сандан-оол Сандак болгаш өскелер-даа хүн нормазын ажыр күүседип, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп келген. Бригада тарааның бедик дүжүүн алган. Күскү ажылдарны доозуп, ам-даа хову ажылын уламчылавышаан.

О. МОНГУШ.

ЭКИ КЫЛГАН АЖЫЛ — ЭЛЕП ЧИТПЕС АЛДАР

● Очерк ●

— Мээң Иванымның мендеп өске кым-даа тыппас. Кады чоруулу, тыпчып берейн — дээш, Анна Илларионовна бистиң машинавыска олурупту.

Ажылын аайы-биле чээрби ажыг чылдар дургузунда республиканы кезип келген болгаш, мурнакчы малчыннарның, ылаңгыя хоочуннарның, шагның дөрт эргилдезинде кана-кана турарын билир апарган мен. Ынчалзажок Иван Сафоновтуң бөгүн турар черин, харлыг кыштан өске үелерде тывары белен эвес. Бо удаада ону бодунуң кадайы безин тыппайн чор. Черге хой кадарып чораан бир кижи — совхозтуң мурнакчыларының бирээзи, Иван Петровичиниң күш-ажылга чаржып турар эжи Арнак Комбаа — ооң хоюнуң бараанын көрген болду.

Кодан хой, тергелиг аъттыг болгаш үш ыттыг кадарчы, бо кижи бодаарга, дораан көстү берги дег. Ынчалза-даа Таңды элээниң кезек-кезек аргаларын кашты-даа эрттивис, борбак-борбак тейлерин кашты-даа аштывыс — сураг. Бир кажаага кээривиске, хой тарыыр чер болду. Аңаа турган хойжу Дирчинчап Окчаа «Иван Петрович эрткен дүне маңаа хонду. Даң хаяазында хоюн мынаар үндүрдү» дээш, ооң барып болгу дег черлерин айтып берди.

Иван Петровичиге аргалыг баалык кырынга таваржы бердивис.

— Бо дүне бо аңгга хондурар бодаан кижи мен, ам хоржок хире-дир, хойнуң байдалын көрүңерден — дидир. Оон улаштыр тайылбырлап эгеледи. — Шуптузу чаңгыс угже баштанган, чыдар хой чок, оът база чивес. Бертен суг база ишпеди. Дээр бораңнаарының демдээ ол. Дүрген кажаалыг черже чоокшулаар дээш белеткенип тур мен.

Бистиң чаныывыска улуг даг бар болганындан, ооң артындан шуурган кел чорааның эскербээн болдувус. Күштүг хат, кара довурак, өл хар катай-хаара келди. Чугаалажып четтикпедивис. Ол хоюн кажааже сүргеш чорупту, а бис машинавыс караан кывыскаш, оруктан аза-аза, Балгазынче калгыптывыс.

Республиканың сураглыг хойжуларының бирээзи, Таңды районда «Революцияның чалбыышы» совхозтуң хойжузу Иван Петрович Сафоновтуң ажылга кызымаан, шудургузун болгаш чүткүлдүүн кожалары малчыннардан-даа, ажыл-агыйның удуртукчуларындан болгаш тускай эртемниглериниден-даа дыңнап пат болган мен. Бо удаада ооң хой-биле кады черге хонуп, тергелиг аъдынга ыттарының чеминден эгелээш эм-таңга чедир херек чүүлдерни шуптузун ап чоруурун караам-биле көрдүм. Ийе, шуглак-дөжээн база. Ынчалза-даа ооң аңаа дыштанып чыдары ховар, хүннү бадыр ажылдап хүнзээр: хой бүрүзүнүң саргылын хынап көөр, саргыны аштаар болгаш хораннаар, карангайларны көөр, узааның кезер, хойга кадалган аза огун ап октаар, аарыг хойларны эмнээр. Ол хой бүрүзүнүң профилактиктиг сыкыртыышкынының база боду кылып ап турар. Үргүлчү аразынга чоруур боорга, хойлар ээзинге өөренип калган — хойбас-даа, деспес-даа.

Хойну бөле оъткарар, ооң бажын довар деп чүве Сафоновта чок. Ынчаа мурнунда хойлар соондаларының чиир оъдун баазып, әлезинге холуштуруп кааптар. Ол чорук чамдык хойларның толарынга-даа шаптыктыг, оъттуң шынары база чавызаар, а әлезин хойнуң диживинге-даа, ижинге-даа хоралыг. Ынчангаш Сафонов хоюн калбаа-биле, дистиндир, оъттаар кылдыр өөредип алган. Хойнуң ыңчаар оъттаар чурумун ыттар база хайгаарап турар. Хүлээлгезин күүсетпээн ытты ээзи кыйгырыпкаш, ооң харыылаар талазында чурумну сагыырын дужаар. Өске малчыннар малды чурумнуг оъттаарынга, ытты мал кадарарынга чүге өөретпезил? Бир эвес кижи чүткүлдүг, тутпкан кижин туюлунга чедирер, бергелерге ырмазы сынмас болза, ол бүгүнү ыяп-ла чедип алыр. Ыттар кадарып чораан шпектерни, кезек өшкүлерни көрүп-даа келдим. А Австралияның хоюн чүгле ыттар кадарар болгай. Бистиң ыттарывыс кодан безин орта кадарып билбес, оларны ынчаар өөретпейн турар бис.

Коданга өөренген мал кежээ чанарынче далажыр, ынчаар чаңчыгып калган. Сафоновтуң хою чанарынче сагыш салбас, чүгле оъттаарын бодаар. Чайгы хүн өске коданнарның хойлары он шак дургузунда оъттаар, Сафоновтуң хою он тос шак оъттаар. Сафонов хоюн хүндүс суггарбас, өске кадарчылар хоюн суггарар база девээледир дээш аалга киирип кээр. Хойнуң ыңай-бээр шуужарынга хөй үе негеттинер, энергия — шиңгээткен чеминиң болгаш чаанын чамдызы — база чарыгдаттынар. Одарга девээлээн мал үр болбайн оъттай бээр. Сафонов хоюн, оъттуг чер дилеп, ыңай-бээр сүрбес. Ол одарны кезектерге чаргаш, хойну тоткан черинге хондургаш, чоорту бурунгаарлап орар. Ынчап хой маңнаашпас, оът таптавас. Ынчангаш хойнуң чиир оъду хүннүң-не чаа болуп турар.

Сафонов хоюн кыштадыр тургузу азыраар деп чугааны кана-даа дыңнап болур. А херек кырында ол ындыг эвес. Кышкы одарны ол база кезектерге чарып алган. Чер карада оъттуң байдалын көрүп, канчаар оъткарарын баш бурунгаар планнап алыр, ону аажок сагыыр. Мал чеми четчир, ынчалза-даа ону малга чүгле зоотехниктиг хемчээл ёзугаар бээр. Төрүүр хойга силос бербес, бөдүүн чемнерни эртен, концентратты дүъште бээр. Соок суг-биле суггарбас. Ол бүгү малчын бүрүзүнге билдингир, чүгле ону херек кырында хүннүң-не боттандырып шыдавас улус хөй.

Малчын чиңге-парын дүктүг хоюн февраль-март айларда хураганнаарынга таарыштырып ап турар. Ол дээш хемчег-даа алдыртып турган. Мындаа, тарып боозадылга үезинде, республиканың күрүнүң уксаажыдылга каттыжышкынының ажылдакчылары база улуг маргылдаа үндүрген. Хамык түңнелдер тус черге хоочун хойжунуң аргазының ажыктын бадыткап турда, чамдык улустуң ону көре-тура, аңаа удурланып, ону буруудадып турары база элдеп. Чогум хойнуң төрүдеринде, чаш хураганны азыраарында өске коданнардан ылгал мында чок — сакман аргазын ажыглап турар. Бо дээрге чуртта эң-не нептереэн дептилгелиг аргаларның бирээзи. Ынчалзажок чамдык хойжулар боттарының чалгаазынга бастырганш, ооң технологиязын хажыдып турар дээрзин хоочун хойжу хомудап чугаалап орду: «эвээш хураган — сакман аргазының четпезинде эвес, хойжунуң бодунда. Хураганны алырын ап аар, ол хирезинде оларны өстүрүп шыдавас боордур».

Хураган, черле хой өстүреринде бо малчынның бир үнелээр чүвези — арыг агаар, хүн болгаш чаңгыс аай температура. Чаш хураганны от салбас кажаага («мал мал-ла болгай») өстүрүп турар. Оон 15—20 хонуп чорда, кажаадан үндүрүп, хүннээрекке тургузуп эгелей бээр. Ынчан хураганнар омак, силиг болгаш ишмчеңгир болур. Чүгле хураганнарның болгаш дээрниң байдалын үргүлчү хайгаарааары чугула. Ону херекке албаан малчынның хураганының кадык болурунга, харын-даа онча болурунга ынаныры берге. А чылыг кажаага үр тургузары оон дора, чаш мал одуга бээр, кедизинде черле аарыычал болур. Кажаа иштиниң хоралыг (аммиактыг) агаары малдың кадыкын база баксырадыр. Ынчангаш хоочун хойжу малды кылымал эвес байдалга өстүрерин үнелеп турар. Чогум хой кажаазын хүндүс кезек када изиг бус үрдүрер электрилиг суугу-биле чылыдыптар. Ынчан хоралыг агаар кажаадан үне бээр. Бо бүгү ажылдар-биле чергелештир ооң ийистээр, үштээр хойларже болгаш боткур болгаш омак төл бээр хойларже кичээнгейни салып, оларны аңгылап, демдектеп база демдеглеп ап турарын айтыры чугула.

Иван Сафоновтуң чедип алган көргүзүглериниң дугайында хөй чүве чугаалавас мен. Чүге дээрге ону билбес кижини бистиң Тывадан тывары берге: ооң алын чылдың-на республиканың мурнакчыларының даңзызында чүгле бирги одуруундан номчуп келген бис. Ынчангаш маңаа чүгле мындыг деңнелгени сонуургадып көрейн. Сөөлгү беш чылда ооң (баштайгы чурагай) болгаш совхозтуң (ийиги чурагай) чылдар аайы-биле доруктурган хураганнары: 1981 чылда — 116 болгаш 71, дараазында — 107 болгаш 64, ооң соонда — 130 болгаш 76, ооң дараазында — 112 болгаш 55, эрткен чылын — 132 болгаш 76 баш, а ниитизи-биле он бирги беш чылда — 118 болгаш 68 баш! Мугур бежен хураган ылгалдыг! База бир малчынның көргүзүү-дүр ол.

Ам дүктү ап көрээл: 5,7 болгаш 4,2 килограмм, 4,5 болгаш 3,5 килограмм, 4,7 болгаш 3,9 килограмм, 4,8 болгаш 2,2 килограмм, 4,6 болгаш 4,2 килограмм, а ниити беш чылда — 4,9 болгаш 3,8 килограмм. Ылгалы — 1,1 килограмм — база-ла бир малчынның көргүзүү хире. Эрткен чылын республика бир хойга онаалтыр 1,9 килограмм дүк бүдүрген, а Сафонов — 4,9 килограммны. Ам бодап (санап-даа болза) көрүңерден, чеже хураганны болгаш дүктү — орулганы бо хойжу күрүнеге киирген-дир? Мен чүгле сөөлгү беш чылдың көргүзүглерин ададым, а ындыг беш чылдар Сафоновта 8—9. Чүге дээрге ол дөртен ажыг чылдар дургузунда чедиишкинниг ажылдап келген.

Сафонов 1947 чылда шуут кадарчы болуп, тускай коданны хүлээп алган. Чогум боду ооң ырак мурнунда-ла, он ийи харлыында-ла, ёзулуг кадарчы апарган турган. Мынчап кээрге, ооң дөртен чыл хойжулааны чугаажок. Ынчангаш мен мындыг санаашкыннарны чижегледим. Сафонов бо чылын төрүүр чүс башка онаалтыр 108 хураган доруктурган азы 595 хойдан 643-тү алган. Ооң ындыг-ла эки эвес бо көргүзүүн ортумак хемчээл кылдыр алырымга, ол беш чылда 3215 хураганны, а ажылдаан дөртен чылында 25720 хураганны доруктурган болду. Ук малчын ол-ла үеде бо хураганнардан эвээш эвес хойну база азыраан болгай.

Хоочун малчын бо чылын хойдан-на 4,9 килограмм, азы бүгү хоюндан 2915 килограмм дүк кырган. Бо көргүзүг беш чылда 14575 килограмм, а дөртен чылда 116,8 тонна болур-дур. Ынча продукцияны чааскаан бүдүрген кижини Маадыр дивеске кымны Маадыр дээр бис?

Иван Петрович Сафоновтуң Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры бедик атка четкиже эрткен оруу улуг, узун болгаш нарын. Аңаа шаптараазыннар, ыглаңчыг таварылгалар хөй турган. Бораңныг хүннерниң, уйгу-чыдын чок дүннерниң кайызын ол дээр. «Хувурай бер, аза албадаан эвес!» деп бодалдар-даа тургулаан, чылыг бажың, чымчак орун-даа, чымыш чок ажыл-даа дужеттингилээн. Ынчалза-даа хой... Чок, ол хой чокка чурттап шыдаваан, ооң амыдыралы — хой болган. Кара чажындан бээр. Бүгү назынында. Ооң чаңы черле ындыг — тутканда салбас. Кандыг-даа ажылды ыяп-ла туюлунга чедирер: «Сөглээн сөс — керткен ыяш». Ынчалза-даа ол «Мен-не мен» деп база турбас, хамык чүвени баштай бодап, деңзилеп алыр. А четпестер-биле ол кажан-даа эптежип көрбээн. Ийи чыл мурнунда ооң «Шын» солуннуң арнынга көдүрген «Малчынның харыысалгазы» деп ажык чугаазы ону бадыткап турар. Бодунга-даа, өскелерге-даа, бедик негелделиг, эш-өөрүнге эптиг-ээлдек. Ол дээш ону чоң хүндүлээр.

— Ырлаар, танцылаар. Хөгжүм херекселдеринге ойнап турда база амыр. Хөглүүн чүү дээр, ооң чораан черинге катты бо-ла үнген турар. А баштактанганда, караа безин чивеш кынмас — деп, Маадырның эштериниң бирээзи, совхозтуң хоочун хойжузу Күңгаа Кузьмич Шавы хөөрээр.

— Өглерге барганда, шайлааш олуруптар кижи. Сарыжаглыг далганны аажок сонуургаар. Эътке база ынак. Чайның кончуг изиинде эътти дузааш, арыг пөске ораап алган чоруур. Оозу черле үрелбес — деп чугааны хойжу бригаданың бригадири Сырат Каадыр-оолдан дыңнадым.

— Тываларның аажы-чаңынга өөренип кагдым, ам олардан чарлып черле шыдавас мен. Кедизинде барып, бо-ла хой кадарып чораан ховумга чыдыксаар-дыр мен — деп, Иван Петрович бо черге болгаш чоңга ынаан илередип орар. Кара чажындан кадыг-бергени көрүп өскен кижи, чүнү эки база чүнү багай дээрин кайын эндээрил ол.

Иван тос хар четкелекте, дайынның баштайгы чылында-ла, ачазы Москва чоогунга немец-фашистерге өлүртүп каан. Ындыг качыгдалга таварышкан оол, бүгү чон-биле бир демей, Тиилелгеге дузалажырын шиитпирлээн. Ынчангаш ооң өөренир чайы безин чок болган: баштай авазы Анастасия Павловнаның хаван ажаарынга дузалашкаш, аът-малга туралыг оол хой кадарып эгелээн. Он ийи харлыында ол ёзулуг кадарчы апарган. Он чеди хар эки четпейн өгленип, аңгы кодан хойну хүлээнип алгаш, улуг кадарчы болуп ажылдап кирипкен. Оон бээр аңаа кадайы Анна Илларионовна ажыл-ишке, амыдырал-чурталгага дөмек болган. Хакасияның Каратуз районда Кочулька суурнуң чону аныяк өг-бүлениң ажылгырын, дениин магадап турган.

Балгазындан Кызылче чоруптарга, улуг орук аксында кыштагны кым-даа көрүп каар. 1960 чылдың апрельдиң соксумаар хүннериниң бирээзинде, кежээки имир дүшкелекте, долбас чүъктүг машина аңаа халдып келген. Божудар-бажыңдан чаа үнген Анна ол кыштагга уруун Надюша (Идегел) деп адап алырын ашаанга сүмелээн. Олар хамык чүвени эки, чогумчалыг болурунга идегеп-даа турганнар. Бо хүннерде Сафоновтар идегелиниң бүткенинге өөрүп, аас-кежиктиг чурттап турарлар. Ол өөрүшкүнү оларның эш-өөрү, дөргүл-төреллери, совхозтуң ажыл-ишчилери болгаш республиканың хойжулары — Тываның чону үлежип, байыр чедирип, чедиишкиннерин күзеп турар.

Сафоновтарның Надюшазы ам Кызыл хоорайның библиотекаларының бирээзинде ажылдап турар. Башкының дээди эртемин чедип алган. Улуг уруу Валентина Ивановна база дээди эртемниг, Таңдының Кара-Булуң школазында математика башкылап турар. А оглу Василий Иванович — хойжу, ачазы-биле кады ээлчеглиг кадатта өг-бүле звенозунуң кежигүнү. Хөрын Тывага ээлчеглиг кадатты Иван Петрович эгелээн болгай. Саян артынга ажыглап турган аргазын маңаа уламчылаарын «Революцияның чалбыышы» колхозтуң баштаар чериниң ынчангы даргазы Георгий Семёнович Гудков деткээн. Мал кадарарының бо дешпилелиг аргазын Салчак Калбакхерекович сонуургап, Сафоновтуң аалынга кээп чораан.

Сафоновтуң ажыл-ижин сонуургавас кижи кайын турар, ону мен бодум безин Эрзинниң, Бай-Тайганың, Чөөн-Хемчиктиң болгаш Өвүрнүң хойжуларындан дыңнап чордум. «Сафоновтуң школазы» деп чугааның тывылганы база аңаа эвес: ооң мергежилин аныяктар шиңгээдип ап, дуржулгазын чер-чериниң хойжулары кээп өөренип турар. Ооң коданынга семинарларның, ужуражылгаларның эртери чаңчыл болган. Бир чылын Хакасияның «Москва» уксаажыдылга заводунуң сураглыг хойжузу Афанасий Алексеевич Щетинин аңаа каш-даа хонган. Сафонов боду база хойжуларның частырыгларын чугаалап, дуржулгазын келген-не кижиге тайылбырлап турар. Совхозтуң, районнуң туржук, республиканың мурнакчылар хуралының индириинден-даа чугаалап турду. Хоочун-даа, аныяк-даа кижиге ол күзелдии-биле тайылбырлап, бодунуң мергежилин дамчыдып турар. Бо чайын, арта-ла, Надюшазының он бир харлыг оглун эдертип чайлаан: «Ол хиремде ёзугаар кадарчы апарган турдум. Бо база шымбай-дыр, кижиниң чугаазын илдиктирип аптар. Келир чайын чааскаандырзын шенеп көөр мен».

Коммунист Иван Петрович Сафонов хөй-ниитиниң ажылынга база идепкейлиг. Ол-бо хурал-суглаа, ужуражылгалар, семинарлар дээш олут орбас. Балгазын кожээ Советиниң болгаш Таңды район Советиниң депутадынга удаа-дараа соңгуттуруп келген. Ам СЭКП Таңды райкомунуң кежигүнү, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң база кежигүнү. Ол кандыг-даа ажылды кылып, кайызынга-даа четтигип, чүгле четтигер эвес, харын, эң бедик деңнелге боттандырып турар. Кежээ болгаш ажылгыр кижиниң мөзү-шынары ындыг.

Иван Петрович хол курут олуруп черле шыдавас. Улуг, чараш болгаш делгем бажыңны, кажаа-хорааны чалгаа кижи кайын тудуп ап шыдаар. Мал-маганны, кушту болгаш ногааны ажылгыр эвес кижи өстүрүп шыдавас. Ооң паштаныры безин эптиг, шалыпкын. Ындыг чайжок хирезинде аксындан чугаа черле салбас, чечени база аажок, үлегер сөстерни бо-ла ажыглапкан болур. Ынчап турда үе эрткени-даа, ажыл кылганы-даа эскертинмес. Кижиниң ажылгырының база бир чажыды ында эвес ирги бе?

«Эки кылган ажыл — элеп читпес алдар». Ылап-ла чиге сөглээн. Иван Петрович эки ажылдаан-даа, алдарга четкен-даа. Ол алдар читпес, улам улгадыр. Ол алдар-аттың дораан чедип келбээнин, ону ооң ийи холу-биле, уйгу-чыдын чок ажылы-биле чаалап алганы билдингир. Ол Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны хүндүлүг атты 1973 чылда, хойжулаан соонда чээрби беш чыл болгаш, ам алган. Ол-ла чылын, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң сентябрь 6-дагы Чарлыын ёзугаар, Күш-ажылдың Кызыл Тук орден-биле шаңнаткан. Оон үш чыл эрткенде Ленин орденин четтирген. ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң Бүгү-эвилел делгелгезиниң 1976 чылда — алдын медалын, 1979 чылда — мөңгүн медалын, 1981 чылда — база алдын медалын, 1982 чылда — хүлер медалын, 1984 чылда — ийиги мөңгүн медалын алган. Ол-ла чылын аңаа РСФСР-ниң көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты тывыскан. А ам бо...

Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты, ийиги Ленин орденин болгаш Алдын Сылдысты алганың дээш, эрбениг холуңну тудуп, изиг байырны чедирдим, Иван Петрович! Кац-кадык, аас-кежиктиг болгаш ам-даа чедиишкиннерлиг бол!

Ч. КАРА-КУСКЕ,
журналист.

Кызыл — Балгазын — Кызыл.

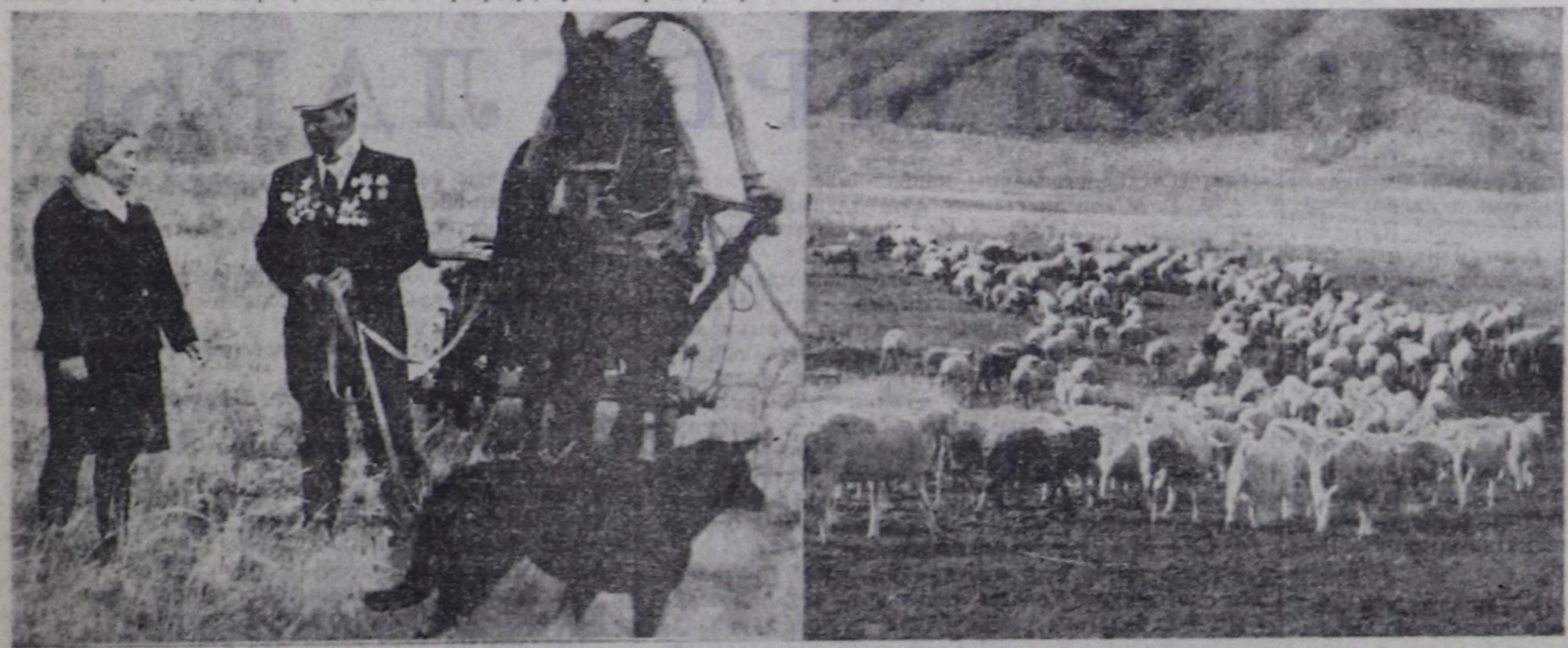

ЧУРУКТА: Анна Илларионовна биле Иван Петрович Сафоновтар.

Тыва АССР-ниң Министрлер

Чөвүлелинде

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ ЭДЕ ТУРГУСТУНАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа болуп эрткен хуралынга республиканың улус ажыл-агыйын хөгжүдериниң күрүне планының болгаш бюджеттиң тос айларда күүселдезин база он ийиги беш чылдың бирги чылын чедиишкинниг доозар талазы-биле сорулгаларны чугаалашкан.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери бараанныг продукция бүдүрериниң күрүне планын чылдың эрткен үезинде 106 хуу, сайгарылга хемчээлиниң талазы-биле 105,5 хуу күүсеткенин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планда көрдүнгенинден 5 хуу бедик болганын эки деп демдеглээн. Хөмүр-дашты, электри энергиязын, даг-дүгүн, тудуг ыяжын болгаш дилиг материалдарын, культура-амыдырал бараанпарын, эътти болгаш колбаса кылыгларын, чалан сүт продукциязын, далганны болгаш комбикормнарны, кондитер кылыгларын болгаш өске-даа продукцияны планнатынганындан ажыр бүдүрген.

Республиканың совхозтары күрүнеге эът садарының планын тос айларда 100,3 хуу, сүттүүн — 115,5, дагаа чуургазынын — 100 хуу, дүк садарының чыл планын 103,2, тараазын — 168 хуу күүсеткен. Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери улгаткан, малдың болгаш куштуң бажы өскен, мал ажылының продуктулуу бедээн. Республиканың совхозтары көдээ ажыл-агый культураларын ажаап алырын доозуп турар, тараның бир гектардан ортумак дүжүдү 12,8 центнер чедип турар. Мал чемнерин эрткен чылдыындан хөйнү белеткээн.

Республиканың тудугжулары эрткен чылдыындан дээре ажылдап, кол фондуларны хөйнү шиңгээдип алган болгаш чуртталга тулуунга капитал салыышкыннарын 104 хуу шиңгээткен. Ол дээрге эрткен чылдың бо үезинге дециэрге 36,3 хуу хөй. Ол ышкаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларында чедиишкиннер бары хуралга демдеглеттинген.

Ооң-биле чергелештир чамдык министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар тос айларның планныг даалгаларын күүседип шыдаваан болгаш бүдүрүлгениң турум өзүлдезин хандырар түңнелдерни чедип албаан. Алды бүдүрүлге продукция бүдүрериниң планын күүсетпээн, сес бүдүрүлге сайгарылга планын чедирбээн, а он бир бүдүрүлге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң планын күүсетпээн. Чижээ, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынының бүдүрүлгелери тудугларга 827 муң тууйбуну, 288 тонна чугайны чедир бербээн. Хөмүр-даш, электри энергиязын, кидис болгаш хөм идикти, далганны, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын бүдүрери эрткен чылдың тос айларының хемчээлинден кудулааны канчап-даа таарышпас. Тос айларда күрүнеге эът садарының планын Бай-Тайга, Барыын-Хемчик районнар болгаш 18 совхоз күүсетпээни, сүттүүн болгаш дүктүүн чамдык районнар болгаш совхозтар күүсетпээн боор турары ниити эки көргүзүглерниң артында хожулап, эде тургустунуушкунну, дүргедээшкинни чедип алыр талазы-биле четпес ажылдап турар коллективтер, удуртукчулар барын херечилеп турар. Тудугда капитал салыышкыннарын шиңгээдириниң планы тос айларда чүгле 88,3 хуу четкенин, кержээлиг код тудуг организациялары — «Тыва тудуг», «Шагонартяжстрой» трестер кержээлиг ажылдарның планын чүгле 70 ажыг хуу күүсеткенин хүнүнүң негелдезинге канчап-даа таарышпас чүүл деп хуралга үнелеп көрген.

Планныг даалгаларны күүседиринге болгаш ажыл-агый чорудулгазын шуудадырынга Кызылдың алгы заводунда эң берге база дүвүренчиг байдал уламчылавышаан. Тос айларда ол 14,2 муң хөм база 30 муң кидис идикти чедир бербээн. Бо чылдын февраль, март, июль, август айларында заводтуң котельнаазының багай ажылдааныдан 5100 ажыг кижи-шак чидиртинген, а ооң калында администрацияның чөпшээрели-биле ажыл шагының чидирии 930 ажыг кижи-шак болган. Алгы заводунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планнаттынганының 74,9 хуузу болган.

Эртемниң, техниканың, мурнакчы дуржулганың чедиишкиннерин ажыглап, дүргедээшкинни чедип алыр, бүдүрүлге хемчээлин көвүдедир, ажылды организастаарын, корум-чурумну болгаш сагылга-чурумну экижидер талазы-биле чер болганда калбарган ажыл чамдык бүдүрүлгелерде, ажыл-агыйларда, организацияларда оларның удуртукчуларының эде тургустунуушкунунуң негелделеринге чедир ам-даа боттуг ажылдавайн турарының хараазы-биле шуудавайн турар. «Тыва автотранс» каттыжыышкын чүък сөө үлгезиниң болгаш пассажир аргыштырылгазының планын ниитизи-биле күүсетседаа, Чадааның, Хову-Аксының, АТБ-лери, Кызылдың № 2 АТБ-зи ышкаш бүдүрүлгелер планныг даалгаларын күүседип шыдаваан. Пассажир аргыштырылгазында автобустарга 4800 ажыг рейстер үстүнген, рейстерниң оваадаар чоруу эвээш чызырылган. Ооң-биле чергелештир автотранспорттуң ажыглалының дээштиин бедидер, чүък сөөртүлгезинге немей бижилгелер-биле демиселди күштелдирер дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын боттандырар талазы-биле ажылдың четпес чоруп турары илерей турар. Эрткен тос айларда немей бижилгениң беш таварылгазы илереттинген болгаш аңаа чүък сайгарылгазының хемчээлин 153 муң тонна-километрге артыкка киирген болган. 7300 хире литр бензинни артыкка үндүр бижээн. Чүгле бо эвес, өске-даа организация, албан черлеринде корум-чурумну, санхөө чурумун хажыдар чоруктар ам-даа таваржып турарын хуралга чидии-биле шүгүмчүлеп, ындыг чоруктар-биле хайыра чок демисежириниң чугулазын айыткан.

Чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгелеринде чуртталга фондузунуң капитал септелгезинге көрдүнген 68 муң рубльди, чаагайжыдылгага көрдүнген 63 муң рубльди өскээр чарыгдааны илереттинген. Чырыдыышкын, кадык камгалал, культура албан черлеринде акша-хөреңгилерни үндезин чок артык чарыгдаар чоруктар барын демдеглеп, ындыг чоруктар-биле шыңгыы демиселди чорударының чугулазын айыткан.

Он ийиги беш чылдың бирги чылының планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерни күүседириниң, чер болганга эде тургустунуушкунну шудургу боттандырарының, ажыл-агый чорудулгазын экижидериниң, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарының талазы-биле боттуг хемчеглерни совет болгаш ажыл-агый органнары улам шудургу чорударының эргежок чугулазын, тодаргай ажылдаарын Министрлер Чөвүлелиниң хуралы негээн.

Эртем-техниктиг дешпилгениң дүргедедиринге Эртемнер академиязының ролюн бедидери, чурттуң бүгү шинчилел күчүзүнүң ажыглалын улам-на дээштиг болдурары — бо айтырыглар ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының нийти хуралының сессиязының кичээнгейиниң төвүнге тургустунган. Сессия ажылын октябрь 17-де доосакан. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин Эртемнер академиязының канчаар күүседип турарының дугайында илеткелди эртемденнер ийи хүн дургузунда чугаалажып көрген.

ССРЭ-НИҢ ЭРТЕМНЕР АКАДЕМИЯЗЫНЫҢ НИИТИ ХУРАЛЫ

Эртем-техниктиг дешпилгениң кол угланыышкыннарынга эргидени эртем боттандырар, улус ажыл-агыйының хамы чаартылгазын хандырар сорулгалыг деп, хуралдың киржикчилери онзалап демдеглээн. Эртем ажыл-чорудулгазының чаа принциптерин ажылдап кылыры эргежок чугула. Бүдүрүлге биле эртемниң харылзаазы, экономиктиг механизмни доктаамал сайзырангайжыдары академияның кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Чугула роль адырлар аайының эртем-техниктиг комплекстеринге (АЭТК) хамааржып турар. Олар амгы үеде бүрүн күчүзү-биле ам-даа ажылдавайн турар. Тургустунуп келген ындыг байдалдың чылдагааннарының бирээзи — академия институттарының дуржулга-бүдүрүлге баазазының кошкак болуп турары.

Академияның янзы-бүрү адырларының ажыл-чорудулгазын холбаштырарын экижидери эргежок чугула деп, ораторлар демдеглээн. Чогаадыкчы дилеп тывыышкынның, шыңгыы харыысалгалыг болурунуң, негелдениң, четпестерге эптеш чок болурунуң байдалдарын эртем коллективтиниң бүрүзүнге тургузарының эргежок чугулазы онзалап демдеглеттинген.

Илеткелди чугаалажып көргенниң түңнелдерин ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи академик Г. И. Марчук кылган болгаш академия институттарында эгелээн эде тургустунуушкун академияның ажыл-чорудулгазында эки талаже боттуг базымнарның дугайында херечилеп турарын чугаалаан. Сессияга эртемденнерниң чугаалары ол дугайын база бадыткап турар. Ол базымнар чамдык айтырыгларны эвес, а чуртта эртем-техниктиг дешпилгениң деңнелинге академияның салдар чедирерин күштелдирериниң ниити, принципиалдыг айтырыгларын шиитпирлээринче угланган.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң бистиң академиявыстың мурнунга салган сорулгаларын күүседир төлээде, чедиишкиннин магадылалы — академияның эге салбырларының, институттарының болгаш лабораторияларның ажылының ажыктыын бедидеринде болур дээрзин бөгүн уттуп болбас ужурлуг бис деп, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи уламчылап чугаалаан. Кылдынган эртем ажылдарының түңнелдерин дээш, эртем талазы-биле баш бурунгаар көрүүшкүннерниң шын, идегелдиг болуру дээш оларның харыысалгазын шиитпирлиг бедидер херек. Институттарның ажылының тематиказын үндезининге биле эде көөрү, планнарны улам-на тодаргай болгаш шынарлыг кылыры эргежок чугула.

Эде тургустунуушкунунуң байдалдарында Эртемнер академиязының президиумунуң сорулгаларынга Г. И. Марчук доктааган болгаш академияның айтырыглар талазы-биле эртем чөвүлелдериниң улам өзүлделиг органзакчы ролюн онзалап демдеглээн. Башкарыкчы кол эртемденнерниң күштерин улуг эртем ажылдарын боттандырарынче ол чөвүлелдерниң улам-на идепкейлиг угландырары чугула.

Хөгжүлдениң шапкын оруунче чурттуң бүгү улус ажыл-агыйын амгы үеде шилчидип турарының үндезининиң быжыг болуру эртемден кижи бүрүзүнүң күжениишкиннеринден хамааржыр дээрзин Эртемнер академиязының шинчилекчилер отрядында ажылдап турар бүгү кижилер уттпас ужурлуг деп, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи түңнелинде чугаалаан.

М. С. Горбачевтуң болгаш Р. Рейганның Рейкьявикке ужуражыышкынынга совет удуртулганың туружун деткээн мөзегледи нийти хуралдың киржикчилери бир эп-сеткилдиг хүлээп алган. АКШ-тың политиказын башкарып турар кижилер төөгүнүң мурнунга боттарының харыысалгазын медереп билинче, сарыылдыг түңнелдерни кылырынче, бүгүдени узуткаар халаптыг дайынның коргунчуг кыжаныышкынындан кижи төрелгетенни хостаарынга чедирер орукче киреринче оларны кыйгырып тур бис деп, мөзегледе айыткан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның секретары М. В. Зимянин ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының нийти хуралының сессиязының ажылынга киришкен.

(СЭТА).

1986 ЧЫЛДЫҢ ТОС АЙЛАРЫНДА ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-НИҢ ТСЭ-НИҢ ДЫҢНАДЫЫНЫҢ КЫСКА ДОПЧУЛАЛЫ

1986 чылдың январь-сентябрьның түңнелдери СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр чуртта эде тургустунуушкун улам-на бүзүреддии-биле хөгжүп, экономикада эки өскерлиишкиннер болуп, улус ажыл-агыйының хөй адырларының хөгжүлдезиниң көргүзүглери эрткен чылдың ол-ла үеде темпилерин болгаш бо чылдың планныг онаалдаларын ажып турарын херечилеп турар.

Нийти экономиктиг көргүзүглер талазы-биле онаалдалар күүсеттинип турар.

1985 чылдың тос айларынга деңнээрге бүдүрүп үндүрген **национал орулга** 18 миллиард рубльге азы 4,3 хуу улгаткан.

Үлетпүрнүң продукциязы ол үениң иштинде 31 миллиард рубльге, азы чыл планы 4,3 хуу турда 5,2 хууга өскен. Продукцияның эң чугула хевирлерин бүдүрер, керээлиг хүлээлгелерни күүседир талазы-биле план күүсеттинген.

Күрүнениң капитал салыышкыннарының күсели-биле **кол фондуларны** ажыглалга киирери 8,5 миллиард рубльге, азы 12 хуу өскен.

Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир, продукцияның шынарын экижидер, курлавырларны камнаар, үлетпүрде, агроүлетпүр болгаш тудуг комплекизинде, садыгда, транспортта, материал-техниктиг хандырылгада эргелеп башкарылганы болгаш ажыл-агый механизмин сайзырангайжыдар талазы-биле улуг хемчеглерни ажылдап кылган болгаш боттандырып чорудуп турар.

Улус ажыл-агыйының бүгү звеноларында материалдыг курлавырларны камнаар талазы-биле ажыл күштелген. Одалга-энергетика курлавырларын, өңнүг металлдар прокадын болгаш хоолайларны чарыгдаарының нормаларын эвээжедир талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинген. 15 миллион тонна чижеглел одаар чүүлүн, 24 муң тонна өңнүг металлдар прокадын болгаш 50 муң ажыг тонна хоолайларны камнап алган. Улус ажыл-агыйынга дагын ажыглаар чиг этти киириштирери улгаткан. Ынчалза-даа материалдыг курлавырларны камнаар, дагын ажыглаар чиг этти ажыглаар талазы-биле онаалдаларны чамдык министерстволар болгаш ведомстволар күүсетпээн.

Кышка белеткел дооступ турар. Улус ажыл-агыйын хандырар одаар чүүлдүн курлавырлары өскен.

Күш-ажылчы сагылга-чурум бедээн. Ажыл үезин чидирери элээн кызырылган. Оларның кол ажыл-чорудулгазындан ажылчы чоннарны үндезин чокка чардыктырары кудулап эгелээн. Ынчанмыже оларның хемчээли ам-даа элээн улуг.

Ажыл-агыйның алыс түңнелдерин экижидеринче угланган күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң депшилгелиг хевирлерин нептереткен. Ажылдаар черлерниң аттестацияларын чорудкан.

Ооң-биле кады улус ажыл-агыйының интенсификациязының оруунче шилчилгези оожум чоруп, күш-ажылчы хөй коллективтер эде тургустунуушкунче кирбээн. Тос айларның планын күүсетсе-даа, үлетпүр сентябрьның онаалдазын күүсетпээн. Кварталдың төнчүзүнде номенклатура талазы-биле план күүселдезинде, керээлер ёзугаар продукция садарынга улуг хожудаашкыннар болдурган. Кылыгларның техниктиг деңнелин, шынарын болгаш ынаныштыын бедидер талазы-биле ажылды чогуур хемчеглерге чедир чорутпайн турар. Аар болгаш транспорт машина тудуунуң, электротехниктиг үлетпүр, химия болгаш нефтиниң машина тудуунуң, станок тудуунуң болгаш херекселдер машина тудуунуң, мал ажылынга болгаш мал чеми бүдүрериниң машина тудуунуң, нефть үлетпүрүнүң министерстволарында, ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозунда, ССРЭ-ниң Агроүлетпүр күрүне комитединде бүдүрүлгениң немей өзүлдезиниң темпилери планда көрдүнгенинден куду болган.

Бүдүрүлгениң хөй күчүлерин ажыглалга кииреринде нарын байдал тургустунган. Чуртталга бажыңнарын, социал-культура албан черлериниң объектилерин ажыглалга кирериниң тос ай планы күүсеттинмээн.

Даштыкы садыг саарылгазы 95 миллиард рубль болган. Социалистиг чурттар-биле даштыкы садыг хөгжүп турар. Экономиктиг даштыкы кады ажылдажылганың чаа хевирлери тургустунуп, бүдүрүлгениң тускайлаашкыны болгаш кооперастаашкыны ханылап, ЭДЧ кежигүннери чурттарның бүдүрүлгелери-биле дорт харылзаа быжыгып турар.

I.

Эртем-техниктиг депшилге

Улус ажыл-агыйында техниканың чаа салгалын, депшилгелиг технологияларны, адырлар аразынга ажыглаар көп укция материалдарын тургузарынче болгаш шиңгээдип алырынче угланган беш чыл планында төлевилээн эртем-техниктиг программаларны боттандырып чорудуп эгелээн.

Ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырынга болгаш техниктиг эде дериириге 24 миллиард рубль ажыг күрүнениң капитал салыышкыннарын азы эрткен чылдың тос айларынга деңнээрге 25 хуу хөйнү ажыглаан.

Бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның техниктиг деңнелиниң, ооң делегей үлегерлеринге дүүшкээниниң үнелеп көрүүшкүнүн кылып турар.

Одалга-энергетика комплекизиниң адырларында курлавырлар камнаар технологияларны ажыглаарының хемчээли калбарган.

Хөмүр-дашты ажык арга-биле болгаш нефтини каъттарга салдар чедирер чаа методтарны ажыглап тургаш, казып тывары улгаткан. Ынчалза-даа эдеринчи газтың, а ол ышкаш ону казып ап турарының ханызы чуга болганындан нефтиниң чидириглери элээн улуг бооп турар.

Металлургия комплекизиниң бүдүрүлгелеринде электротехниктиг болгаш даларбас чуга арматура каңын бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алган; суугудан дашкаар агаар чок черге изидип быжыктырып тургаш кылган каңдан прокат бүдүрери көвүдээн.

Ооң-биле кады каңны үзүктел чок кударының, демирниң хоюг чүүлдерин, эң быжыг өрүмнээр хоолайларны бүдүрер талазы-биле онаалдалар күүсеттинмээн.

Машина тудуунуң комплекизинде штамповка бүдүрүлгезиниң үезинде ажыглап турар депшилгелиг технологтуг чорудулгаларны ажыглаары калбарган, материалдарны суугадып болбаазырадып кылырынга бедик дээштиг дериг-херекселдерни ажыглаарын нептередип турган.

Саналга техниказының чаа херекселдерин, хүнүң энергиязының күсели-биле электроэнергия бүдүреринге дериг-херекселдерни, хөрзүнче минералдыг чемишчидилгелерни болгаш чугайны чажарынга хереглээр машиналарны бүдүрерин шиңгээдип алган.

Сан программалыг башкартынар металл кезер станоктарны, болбаазырадып кылыр төптерин, ротор болгаш ротор-шууштурукчу шугумнарны, үлетпүр роботтарын, шимченгир бүдүрүлге модульдарын, монтаж кылырынга эптиг болгаш ханы шиичилел кылып өрүмнээринге өрүм дериг-херекселдерин бүдүрериниң темпилери өскен.

Ооң-биле кады бедик дээштиг продукцияның чаа хевирлериниң чамдыызын бүдүрериниң планнаттынган хемчээлдерин хандырып шыдаваан.

Химиктиг-арга-ыяш комплекизиниң бүдүрүлгелеринде улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында хереглеп турар материалдарны болгаш продуктуларны шиңгээдип алган. Оларның аразынга дугуй болгаш балык үлетпүрүнге хереглээр эң быжыг полиамид хендирлер, медицина эмнерин, вакциналарны болгаш хан сарыг сугларын арыглаарынга, эң арыг эзилдирикчилерин бүдүрүп алырынга хереглээр мембраналар кирип турар.

Үлетпүр бүдүрүлгезиниң [illegible] ажыг аттыг продукциязы күрүнениң Шынар демдээн дең казыткан.

Чоннуң хереглел бараанарының бүдүрүлгези улгаткан, ынчалза-даа оларның хөй кезин садып алыкчыларның өзе берген негеллдезинге ам-даа дүүшпес. Амыдыралга херек нарын техникага онза хөй хомудалдар кээп турар.

Агроүлетпүр комплекизинде интенсивтиг технологиялар-биле сентябрь 29-ка чедир 13,2 миллион гектар черге күзүн тарыыр культураларны 1987 чылга тараан азы онаалданың 79 хуузу болган.

Аъш-чем үлетпүрүнде көдээ ажыл-агый чиг эдиниден эвээш артынчылар болдурарын хандырып турар технологияны нептереткен.

Ооң-биле кады ажыл-агыйларда көдээ ажыл-агыйның хөй культураларын ажылдап кылырынга эргежок чугула машиналар системазының чогу, а ол ышкаш аъш-чем үлетпүрүнде депшилгелиг дериг-херекселдерниң чогу продукцияның чидириглерин улуу-биле кызырарын хандырбайн турар.

Демир-орук **транспортунда** аар чүък сөөртүр болгаш узун поездилерни башкарып чорудары улам ынай хөгжүлдени алган. Поезд бүрүзүнүң чүък сөөртүр ортумак деңзизи улгаткан.

Нийти ажыглалдың автомобиль транспортунда суугаткан болгаш тырып каан газка ажылдаар автомобильдерниң күүсеткени чүък сөөртүлгези ийи катап улгаткан, ынчалза-даа ол сөөртүлгелерниң автомобильдерниң нийти сөөртүлгезинге үлүү улуг эвес.

Тудуг комплекизинде индустриализацияның деңнелин бедидер талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудуп турган. Тудуг машиналарының саны тудуг болгаш монтаж ажылдарын комплекстиг механизастаарын хандырып турар чаа механизмнер-биле немешкен. Ынчалза-даа оларны багай ажыглап турар. Машиналарның кол хевирлериниң ажылдап кылыры улуу-биле көвүдевээн, оларның септелгеге турары 1,5—2 катап нормативтерден ажып турар.

Эртем болгаш техниканы хөгжүдериниң планы болгаш эртем-техниктиг программаларның даалгалары күүсеттинмээн. ССРЭ-ниң Кара металлургия, Трактор болгаш көдээ ажыл-агый машина тудуунуң, Тудуг, Орук болгаш коммунал машина тудуунуң, Чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнүң машина тудуунуң болгаш амыдырал хандырылга приборларының, ССРЭ-ниң Тудуг материалдары үлетпүрүнүң, ССРЭ-ниң Балык ажыл-агыйының, Медицина болгаш микробиология үлетпүрүнүң министерстволары, ССРЭ-ниң Агроүлетпүр күрүне комитеди эң хөй хожудаашкыннарны болдурган.

II.

Үлетпүр

Машина тудуу мурнап турар темпилер-биле хөгжүп турар. Хөмүр-даш үлетпүрү, кара металлургия туружу быжыг ажылдап турар. Нефть тывыжының үлетпүрү хожудаашкынны ажып эртип турар. Культура, амыдырал хандырылга болгаш ажыл-агый хереглелдериниң бараанарының бүдүрүлгезин дүргедедип турар.

Министерстволарның хөй кезиинде, ылаңгыя ажыл-агыйны чорударын чаа байдалдарда тургузуп алганнарда, продукция бээриниң талазы-биле керээлиг хүлээлгелерни күүседири эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге экижээн.

Продукция сайгарарының планын эвилелдешкен бүгү республикалар болгаш үлетпүр министерстволары, Радио үлетпүрүнүң министерствозундан өскези күүседипкен.

Үлетпүр продукциязының **бот-үнезин чиигедириниң** болгаш **арыг орулга өстүрериниң** планы күүсеттинген.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 4,8 хуу өскен, ооң күсели-биле бүдүрүлге өзүлдезиниң 94 хуузу чедип алдынган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези ажыл төлевириниң ортумак өзүлдезин мурнап турган.

Чурттуң элээн каш областарында ийи-үш ээлчеглиг ажыл чурумунче бүдүрүлгелерни шилчидерин эгелээн.

Тос айларның планындан хөй 1[illegible] миллиард кубометр газты, 13 миллион тонна хөмүр-дашты, 2,4 миллион тонна демир рудазын бүдүрген, 1,9 миллион тонна каңны куткан, 737 муң тонна кара металлдарның белен прокадын, 68 муң тонна каң хоолайларны, 35 миллион рубльдиң металл кезер станоктарын, муң хире үлетпүр роботтарын, 248 миллион рубльдиң приборларын, автоматизация болгаш саналга техниказының чепсектерин, 19 миллион рубльдиң көдээ ажыл-агый машиналарын, 702 экскаваторну, үнүштер камгалалының 4,4 муң тонна химиктиг чепсектерин, 66 муң тонна күгүр кислотазын, 10 муң тонна химиктиг волокноларны болгаш хендирлерни, 344 муң шиналарны, 105 муң тонна саазынны, 492 муң тонна цементини, 285 муң тонна чыыр демир-бетонну бүдүрген.

Чоннуң хереглелинге дыка хөй бараанарны бүдүрериниң онаалдалары ажыр күүсеттинген. Планнаанындан хөй 35 миллион дөрбелчин метр пөстү, 8 миллион иштинден болгаш даштындан кедер трикотажты, 2,2 миллион эжеш идикти, 7,5 муң радиоприёмниктер тургузугларын, 5,2 муң холодильниктерни болгаш морозильниктерни, 121 миллион рубльдиң мебелин болгаш хөй өске-даа продукцияны бүдүрген.

Ооң-биле чергелештир үлетпүрнүң ажылында четпестерни оожум эдип турар. Керээлер база нарядтар ёзугаар бүдүрүп кылыр турганы 6,4 миллиард рубльдиң продукциязын номенклатура аайы-биле бүдүрүлге каттыжыышкыннары болгаш бүдүрүлгелер бербээн. Үшкү бүдүрүлге бүрүзү керээ чурумун сагываан. Өскелерге продукция бээриниң байдалын барымдаалаарга, продукция сайгарарының планын үлетпүр ниитизи-биле 98,7 хуу күүсеткен.

Нефть тывыжының, электри шимчедикчилер, химиктиг дериглелер, минералдыг чемишчидилгелер, каустиктиг содалар, синтетиктиг чуктар болгаш пластиктиг массалар, өңнүг телевизорлар бүдүрериниң планы күүсеттинмээн. Машина тудуунуң болгаш химия-арга-ыяш комплекстериниң чамдык адырларынга сентябрьда тургустуна берген байдал үлетпүрнүң нийти ажылдарының түңнелинге хожудаашкынны болдурган.

Чамдык адырларда, бирги ээлчегде, машина тудуунда ажыл дең-дески эвес болуп артышкаан. Станок тудуунуң, аар, тудуг болгаш орук машина тудуунуң продукцияларының чамдык хевирлери айның сөөлгү хүннеринде айда кылыр программаның үштүң бир кезиин бүдүрген, ынчангаш ол чорук продукцияның шынарын кудуладырынга чедирген, транспорт ажылынга бергедээшкиннерни тавараштырган.

Дыка хөй каттыжыышкыннарда болгаш бүдүрүлгелерде кол фондулар ажыктыг эвес ажыглаттынып турар. Машина тудуунда металл болбаазырадыр дериглге колдуунда чаңгыс ээлчегде ажылдап турар.

Элээн каш министерстволарның болгаш ведомстволарның ажыглалга катап киирген болгаш чаарты кылган күчүлерин шиңгээдип ап турары оожум, материалдыг курлавырларны камнаарының болгаш бот-үнени чиигедириниң онаалдалары күүсеттинмээн. Беш дугаарлыг-ла бүдүрүлге каттыжыышкыны болгаш бүдүрүлге сан-хөө түңнелдериниң талазы-биле планын күүсетпээн.

III.

Агроүлетпүр комплекизи

Агроүлетпүр комплекизинде ажаалда ажылдары дооступ турар, көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадырын бөгүнде чорудуп турар. Октябрь беште байдал-биле 104,9 миллион шөлдүң, азы маңаа үндүрген шөлдүң 95 хуузу тараа болгаш тараабобы культураларын ажаап алдынган.

Хөвең тарып турар республикалар чиг хөвеңни ажаарынче кирген. Мал чемнериниң белеткели эрткен чылдан чүгээр чоруп турар. Октябрь бешке чедир чем единицазынче шилчидерге 128,7 миллион тонна мал чеми белеттеттинген, ол дээрге планның 93 хуузу; эрткен чылын бо үеде 127,8 миллионну белеткээн. Бир чижек мыйыстыг бода малдың бажынга алырга, 14,9 центнер мал чеминиң единицазын курлап алган, а эрткен чылын — 14,7 турган.

Узбек ССР-ниң, Молдав ССР-ниң, Ростов, Пенза областарының, Марий, Мордва, Калмык, Чечен-Ингуш автономнуг республикаларының болгаш Примор крайының ажыл-агыйларында мал чемнери белеткээр планының күүселдези дыка хожудаашкынныг.

1987 чылдың дүжүүн хандырар талазы-биле ажылдар элээн бедик темпилиг чоруп турар. Күзүн тарыыр культураларны 33,6 миллион гектарга чаштырган. Күзүн тараа чаштырарының планы 86 хуу күүсеттинген. 75,2 миллион гектар черни күзүн чардырган, ол дээрге эрткен чылдыындан 7,6 миллион гектар хөй.

Тарааны, ылаңгыя күштүг болгаш кадыг сорттарның кызыл-тасын **күрүнениң садып алыры** көвүдээн. Тараа садарының планын РСФСР-ниң, Украин ССР-ниң, Белорус ССР-ниң, Казах ССР-ниң, Кыргыс ССР-ниң, Азербайджан ССР-ниң, Грузин ССР-ниң, Туркмен ССР-ниң 85 областарының (крайларының, автономнуг республикаларының) 85 колхозтары болгаш совхозтары күүсеткен.

Чуртка ниитизи-биле 14 миллион тонна картофельди садып алган, ол дээрге эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге 2,5 миллион тонна, азы 21 хуу хөй, ногааны — 12,9 миллион тонназын азы 461 муң тонна (азы 4 хуу) хөй, чимистерни болгаш каттарны — 2,3 миллион тонна, азы 237 муң тонна (азы 12 хуу) хөй садып алган.

Мал ажылының продуктуларын күрүнеге садары уламчылап турар.

Күрүнеге садарының планнаттынган хемчээлиниң күсели-биле продукцияны колхоз рыноктарынга, хереглел кооперациязынга садып турары ам-даа эвээш.

Тос айларда эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелеринге эътти болгаш чуурганы бүдүрери 7 хуу, сүттү бүдүрери 5 хуу өскен. Продукция бүдүрериниң немей өзүлдезин колдуунда малдың болгаш куштуң продуктулуун бедиткениниң күсели-биле чедип алган. Бир инектен ортумак саалда 6 хуу, мыйыстыг бода малдың болгаш хаванның хонукта ортумак деңзизи — 3 база 5 хуу, дагааның ортумаа-биле чуурга бээри 4 хуу көвүдээн. Мал төлүн хөйнү алган, малдың баш санын камгалаары экижээн.

Күрүнениң садып алганы мал болгаш куш (дириг деңзи-биле) 14,8 миллион тонна, сүт — 58,2 миллион тонна, чуурга 41,2 миллиард болган. Эрткен чылдың тос айларында турганынга деңнээрге оларның хемчээли дес-дараалаштыр алырга 7,6; 4,5 база 5,6 хуу өскен.

Мал болгаш куш, сүт, чуурга садып алырының тос айлар планын Узбек ССР-ниң болгаш Эстон ССР-ниң сүт садарының планнарын күүсетпээн ажыл-агыйларындан аңгыда бүгү эвилелдешкен республикалар күүсеткен.

Агроүлетпүр комплекизиниң **аъш-чем адырларының** ажылдакчылары аъш-чем продукциязын бүдүрериниң планнаан хемчээлдерин күүседирин колдуунда хандырган.

Ликёр-водка болгаш вино продукциязын бүдүрери кызырлып турар, эрткен чылдың тос айларыны-биле деңнээрге ону бүдүрери 35 хуу эвээжээн.

Агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазы быжыгып турар. Тракторларны, чүък автомобильдерин, көдээ ажыл-агый машиналарының кол хевирлерин база мал чеминге химиктиг немелделерни бээриниң планы күүсеттинген.

ССРЭ-ниң Аъш-чем программазының күүселдезин хандырар ужурлуг адырларга күрүнениң **капитал салыышкыннары** 29 миллиард ажыг рубль болган.

Бир миллион хире гектар суггаттыг болгаш кевирген черлерни ажыглалга хүлээп алган.

Картофель, ногаа болгаш фруктулар шыгжаар хөй санныг черлерни ажыглаары-биле дужааган.

IV.

Транспорт болгаш харылзаа

Транспорттуң бүгү хевирлери-биле чүък сөөртүрү (чорудары) 5,6 хуу, чүък сайгарылгазы — 5,3 хуу, пассажир аргыштырылгазы 3,9 хуу өскен.

Демир-орук транспортунга тос айлар дургузунда бүгү-ле кол чүүктер сөөртүрүнүн планы күүсеттинген, чүгле ыяш болгаш отка шыдамык туйбу чүктериниң күүсеттинмээн. Пландан ажыр 80 миллион тонна чүүктү, ооң иштинде 14 миллион тонна хөмүр-дашты, 3 миллион тонна нефтини болгаш нефть продуктуларын, 8 миллион тонна демир болгаш марганец рудазын, 5 миллион тонна кара металлдарны болгаш өске-даа чугула чүүктерни сөөрткен.

Сөөртүлгелерниң бот-үнезин чиигедириниң талазы-биле даалга күүсеттинген. Эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 8,2 хуу бедээн, план 2,1 хуу турган. Сөөртүлгелерниң бүгү немей өзүлдези күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиткениниң күсели-биле чедип алдынган. Чүък чүдүрериниң планын бүгү демир-оруктар күүсеткен. Шимчээр составты ажыглаары экижээн.

Ооң-биле кады чамдык демир-оруктар чугула чүүктер сөөртүрүнүн даалгаларын күүсетпээн.

Пассажирлер хандырылгазында бар боор турар четпестерни оожум чайладып, поездилерниң озалдаар чоруктары ам-даа хөй боор турар. Орукка сөөртүп чораан үеде чүүктерниң чидер чоруу болгаш өске-даа бүдүрүкчүлүг эвес чарыгдалдар ам-даа бар. Бүдүрүлгелерниң чанынга баар о р у к т а р га вагоннарның нормативтен элээн ажыр анаа турар чоруун болдуруп, чүдүрүп, дүжүрер ажылдарны шын организаставайн база вагон парыгының камгалал-кадагалалын чогуур деңнелге тургуспайн турар чоруктар чүък чүдүрер курлавырларны кызырар чорукка чедирип турар.

Даштыкыга эжиндириишкин үезинде чүък сөөртүлгелериниң планын далай транспорту күүседипкен. Ол сөөртүлгелер 5 хуу өскен.

Пассажирлерни дажыглаар болгаш пассажирлерни аргыштырар талазы-биле онаалдаларны **хем транспорту** ажыр боттандырган. РСФСР-ниң Хем флодунуң министерствозу, Белорус ССР-ниң Хем флодунуң кол эргелели болгаш Эстон ССР-ниң хем транспорту чүък сөөртүрүнүн талазы-биле планнарын күүсетпейн барган.

Автомобиль транспортунга пассажирлер дажыглаарының хемчээли 4 хуу өскен.

Бараанныг газты дамчыдып бээриниң планын Газүлетпүр министерствозунуң газ дамчыдар черлери күүсеткен.

90 миллион ажыг пассажирлерни агаар транспорту дажыглаан. Сөөртүлгениң ниити хемчээлиниң, көдээ болгаш арга-ыяш ажыл-агыйынга авиация-биле чорудар химиктиг ажылдарның ниити хемчээлиниң планнары күүсеттинген, улус ажыл-агыйының адырларын хандырар талазы-биле онаалда боттанган.

Харылзааның бүдүрүлгелери орулгалар киирип алырының планын күүсеткен, эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, орулгалар 6 хуута улгаткан.

V.

Капитал тудуг

Кол фондуларны күрүнениң капитал салыышкыннарының күсели-биле ажыглалга кииргени 78,5 миллиард рубль азы тос айларның планының 83 хуузу болган. Күрүнениң **капитал салыышкыннарын** 115,2 миллиард рубльге шиңгээдип алган азы 9 хуу хөй болган. Капитал салыышкыннарының бо үеге өйлеп каан үлүүн 94 хуу ажыглаан.

Чурттуң бүдүрүлге аппарадын техника-биле эде чепсеглээрин хандырар ужурлуг машина тудуушкунунуң комплекизин хөгжүдеринге капитал салыышкыннар эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 17 хуу өскен.

Тюмень **областа** Сургут ГРЭС-2-де үшкү турбина, Кыргыс ССР-де Таш-Кумыр ГЭС-те болгаш Дагестан АССР-де Миатлин ГЭС-те ийиги турбиналар, чамдык өске-даа электростанцияларда чаа-чаа турбиналар ажыглалда кирген. Иркутск областа «Азейский» болгаш Ташкент областа «Ангренский» разрезтерде хөмүр-даш казып тывар, Оскольдуң Л. И. Брежнев аттыг электрометаллургия комбинадында каң бүдүрер, Новолипецкиниң Ю. В. Андропов аттыг металлургия комбинадында ама демирни соок арга-биле өйүп кылыр, «Тольяттиазот» бүдүрүлге каттыжыышкынында синтетиктиг аммиак бүдүрер күчүлерни ажыглалда кирген. Машина тудуушкунунда, тудуг материалдарының үлетпүрүнде, чоннуң хереглел бараанарын бүдүрер үлетпүрде күчүлерни улгаттырган.

Ынчалза-даа Күрүне планының номенклатуразының **объектилерин январь-сентябрьда ажыглалга киирер план** 49 хуу күүсеттинген. ССРЭ-ниң Энергетика болгаш электрофикация, Нефть, газ үлетпүрүнүң, Тудуг материалдарының үлетпүрүнүң, Орук харылзаа министерстволары, ССРЭ-ниң Агроүлетпүр күрүне комитеди болгаш өскелер-даа эң чугула бүдүрүлге объектилерин хөйнү ажыглалга кирерин хандырып шыдаваан.

Чиг этти катализтиг болбаазырадыр, шойну, кабель кылыгларын, демир кезер станоктарны, дарганналга-пресс машиналарын, кальцийлиг соданы, ыяш-волокнодан плиталарны, даг-дүгүнден шиферни, дааранылга кылыгларын, трикотаж полотнозун, демир-оруктуң чаа шугумнарын бүдүрер талазы-биле эң чугула күчүлерни ажыглалга кирериниң планы күүсеттинген. Ооң-биле чергелештир чартык турбиналыг электростанцияларның күчүлерин ажыглалга кирериниң, улуг электромашиналарны, контрольдуң болгаш техниктиг чорудулгалар башкарар приборларны, шимчедиишкин подшипниктерин, синтетиктиг аммиакты, синтетиктиг чуктарны болгаш пластиктиг массаларны, автомобильдерниң болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының дугуйларын, дилиг материалдарын, хөм идиктерни, мебельди болгаш чамдык өске-даа чүүлдерни бүдүрер талазы-биле тос айларның даалгаларының күүселдезинге хожудаашкынны болдурган. Газ болгаш нефть дамчыдар магистральдыг хоолайларны, демир-оруктарның электрижиткен участоктарын ажыглалга кирер талазы-биле даалга күүсеттинмээн.

Тудуг-монтаж организацияларының күүсеткени **керээлиг ажылдарының хемчээли** 7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — 4,5 хуу өскен.

Тудуг комплекизиниң министерстволарының талазы-биле керээлиг ажылдарның хемчээли 7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — 4,9 хуу өскен. Керээлиг ажылдарның доктааттынган хемчээлиниң күүселдези 99,5 хуу болган.

Тудуг министерстволары материал-техниктиг курлавырларны ажыглалга кирер объектилерге мөөңневээн объектилерни ажыглалга кирер планның күүсеттинмээн чылдагааннарының бирээзи болган. Ажыглалга кирер объектилер талазы-биле планныг даалгаларның күүсеттингени деңнели бүгү объектилерниң ниитизинге деңнээрге, чавыс болган.

Тудуг-монтаж организацияларының дөрттүң бирээзинден хөй кезии орулга талазы-биле планны күүсетпээн.

Эрткен чылдың тос айларда турганы-биле деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң темпилери бедик болган-даа болза, ук темпилер сөөлгү айларда чавызап турар.

VI.

Социал хөгжүлде болгаш чоннуң амыдырал деңнелиниң бедиишкини

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң хүлээп алганы социал хөгжүлдениң болгаш чоннуң чаагай чоруун бедидериниң программазы экономиканың өзүлдезинге үндезилээш, боттанып турар.

Хереглелге болгаш чыылдага ажыглаттынган **национал орулга** 3,7 хуу улгаткан.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының саны тос айларда ортумаа-биле 118 миллион ажыг кижи болган.

Күш-ажыл төлевири өскен. Улус ажыл-агыйында **ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының** айда ортумаа-биле акша ажыл төлевири эрткен чылдың тос айларында 189 рубль турганынга удур бо чылын 194 рубль, өзүлде — 2,9 хуу болган. Колхозчуларның күш-ажыл төлевири 4 хуу бедээн.

Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорукка удур демисел күш-ажыл төлевириниң бедээни болгаш ону организастаарын сайзырангайжытканы-биле чергелештир хары угда идепкейжип турар.

Ниитилел фондуларындан 115 миллиард түңнүг рубльдиң **төлевирлерин болгаш чиигелделерин** азы эрткен чылдың тос айлардаазындан 4,5 миллиард ажыг рубльди хөй кылдыр чон алган. Ол төлевирлерни болгаш чиигелделерни немей санаарга, ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының ажыл төлевири 271 рубль четкен болуп турар.

Ажылчы чоннарның ажаалга кассаларынга шыгжамырлары тос айларда 11 миллиард ажыг рубль түңге немей өскен.

Күрүне болгаш кооператив садыының **үүрмектеп садар бараан саарылгазының** хемчээли 245,9 миллиард рубль болуп, деңнештирген өртектер ёзугаар 1985 чылдың тос айлардаазынга деңнээрге, 15,2 миллиард рубль түңге азы 6,6 хуу улгаткан.

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының планы чуртта ниитизи-биле күүсеттинген. Ооң-биле чергелештир, ук планның күүселдезин Белорус ССР-де, Грузин ССР-де, Азербайджан ССР-де, Армян ССР-де болгаш Туркмен ССР-де хандырбаан.

Чурттакчы чоннуң коллективтиг сад болгаш огород ажыл-агыйының интенсивтиг хөгжээни-биле оларның ыяш болгаш тудуг материалдарынга негелдези бедээн. Ынчалза-даа оларның хөй хевирлеринге ол негелделер долузу-биле хандыртынмайн турар, садыгга ону бээриниң тос ай планы күүсеттинмээн.

Алкогольдуг суксуннарны садарын кызырар талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударын үргүлчүлээн: эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге тос ай иштинде 38 хуу эвээшти саткан; оларны садып алырынга чурттакчы чоннуң чарыгдалы 8,5 миллиард рубльге эвээжээн. Алкогольдуг суксуннарны хереглээриниң эвээжээни чуртта ба[illegible]дын ниитизи-биле экижиреринге арганы берген — ажылчыннарның ажыл үезин эвээжээн. Орук-транспортка озал-ондактың, ажылдан дашкаар үеде бертинериниң саны, озал-ондакка таварышкаш чурттакчы чоннуң өлүр чоруунуң саны улуу-биле (24 хуу) кызырылган.

Ооң-биле кады элээн каш республикаларның Министрлер Чөвүлелдери өске продукцияны бүдүреринге арага кылыр бүдүрүлгелерни эде тургузар, чоннуң хереглел бараанарын бүдүрерин болгаш төлевирлиг ачы-дуза чедирерин улгаттырарының бүгү аргаларын боттандырып чорудар, анаа үндезилээш чурттакчы чоннуң акша орулгазын балансылаарын хандырар талазы-биле чогуур хемчеглерни ап чорутпайн турар.

Чоннуң хереглел бараанарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза көргүзерин хөгжүдериниң комплекстиг программазын ёзугаар чурттакчы чонга 37 миллиард рубльге төлевирлиг ачы-дуза чедиришкинин кылган азы эрткен чылдың ол-ла үезинге бодаарга 17 хуу хөй болган. Амыдырал хандырылгага ачы-дуза чедирериниң хемчээли 8 миллиард рубль болган болгаш чыл планында 6,7 хуу турганындан 7,3 хуу өскен, оларның өзүлде темпилери көдээ черлерде бедик болган. Узбек ССР-ниң, Грузин ССР-ниң, Азербайджан ССР-ниң болгаш Таджик ССР-ниң Амыдырал хандырылга министерстволарының бүдүрүлгелери болгаш организациялары планнарын күүсетпээн.

Бараан саарылгазы болгаш ачы-дуза чедирери улгадып турда, оларның чамдык хевирлеринге чурттакчы чоннуң негелделери долузу-биле хандыртынмайн турар, хөй санныг бараанарның болгаш ачы-дуза чедирериниң шынары негелдеден мурнукузу ышкаш хожудап турар.

Чиик үлетпүрнүң ажылы баксыраан. Онза модалыг кылыгларның үлүү куду, ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгезиниң ниити хемчээлинде ол 2-ден эвээш хуу болуп турар. Ол министерствонуң бүдүрүлге черлериниң бүдүргени хептиң, идиктерниң, пөстерниң 8—10 хуузун бракташ каар болгаш ооң сортун кудуладып турар.

Чуртталга бажыңнар тудуунуң хемчээли улгаткан. Чүгле күрүнениң капитал салыышкынының күсели-биле чуртталга бажыңнарының ниити шөлүнүң 50,5 миллион дөрбелчин метр бажыңнарны ажыглалга кирген, азы эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 11 хуу хөй болган. Ынчанмыже чуртталга бажыңнарын ажыглалга кирериниң ниитизи-биле чуртта планы күүсеттинмээн.

Күрүнениң капитал салыышкыннарының күсели-биле 935 муң өөреникчилер кирер ниити билиг школаларын, 272 муң уруглар турар школа назыны четпээннерниң албан черлерин, 25 муң кижи чыдар эмнелгелерни, ээлчегде 59 муң кижини хүлээп алыр амбулатор - поликлиника албан черлерин ажыглалга кирген. Өөредилге чылының эгезинде ажыглалга кирер ужурлуг ниити билиг школаларын ажыглалга кирип шыдаваан. Школа назыны четпээннерниң албан черлерин, эмнелгелерни, амбулатор-поликлиника албан черлерин ажыглалга кирер талазы-биле тос айларның планы күүсеттинмээн.

Сентябрь 1-де сан-түң-биле алырга улус депутаттарының чер-чер Советтериниң чуртталга фондузунуң ниити шөлүнүң 91 хуузу кышкы байдалдарда ажыглаарынга белен болган.

Хоорайларның атмосфера агаарларының хирленирин, хирленген агым сугларны агым арыг сугларже аксырын эвээжедир талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорудкан, чүгле бирги чартык чылда хонук санында-ла миллион ажыг куб. метр арыг сугну камнап алыр арганы берген, суг хандырылгазының саарылгазын улгаттырган.

Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазын чайгылыш чокка боттандырып чорудуп турар.

1986/87 өөредилге чылының эгезинде ниити билиг школаларында 43,5 миллион өөреникчи өөренип турар, оларның 5,5 миллиону школага бир дугаар кирген, ооң-биле кады оларның беш кижизиниң бирээзи-ле алды х а р л ы г. Ортумак тускай өөредилге черлеринде 4,5 миллион кижи, дээди өөредилге черлеринде — 5,2 миллион кижи өөренип турар. Профессионал-техниктиг өөредилге черлеринде 2,6 миллион кижини хүлээп алган.

Совет Эвилелиниң чурттакчы чонунуң саны 1986 чылдың октябрь 1-де 280,9 миллион кижи болган.

ССРЭ-ниң Төп статистика эргелели

АҢЧЫ БИЛЕ АДЫГ

Болган таварылга

Адыг биле черлик хаван болчагга үш чыл ужуражып адааннажыр чүве-дир. Адыг ыяш доразында чевүрээни дыргаа-биле чара тыртып каар. Оозун ол бир чыл кадарар. Чүү-даа келбес болза, ам каар. Ол демдекке таварышкан черлик хаван оон үстүндеп азыы-биле чара тыртар. Тоовайн эрте бээр болза, адыг ону сүрүп чораащ өлүрүп каар. Таварышпайн баргаш, адыг база катап демдеглээр. Үш чыл дургузунда үш демдек салдынган соонда, олар содаалажып кириптер. Аңчы кижи ол демдекти шыйбайн анаа эрттириптер болза, адыг ол дораан эвес-даа бол, өлче албан халдаар. Кедеп чыткан айны үш чыл четпээнде атпас ужурлуг. Үшкү демдек салдынган соонда, алгырып медээлээр, чээрби хире базым черге чоокшулап кээр. Шыгаап адарынга белеткени бээрге, адыг ам кээп халдап эгелээр.

Сүт-Хөлдүң суурлуг аңчыларының бирээзи Дамбажык Ооржактың ындыг чугаазын дыңнаан мен. Дузак кезип чораащ, чадырга ээп чедип кээрге, ыт-даащ үнген турган. Адыг биле черлик хаван хан шылба кылдыр содаалашкан турган. Девидээн аңнарны ол адып каан. Аңчылар истеп кээрге, чадырдан ырак эвесте дыттың чевүрээзин үш черден шыйбактап каап болган.

Үстүү-Ишкиннин бажынга аңчы Шалдаң-оол Сат аңнап чораащ, ындыг ыяшка таваржы берген. Ол дораан ыяшты керте шаап каан. Өөрү ону келир чылын келгеш база демдектээрин сүмелээн. Шынап-ла, ол черден адыг база шыйып кааныын ол эскерген. Үшкү демдек соонда, адыг бо шимээргеп үнүп келген. Аңчы ол чоокшулап кээрге, чүрээнче углай адыпкан. Ону аңчылар сактып чугаалаар чүве.

И. САНДАН-ООЛ.

БАШТАНЫГЛАР

«Тыванын чоруктуң музейи» деп Лев Козловтуң номун «Полымя» ном үндүрер чер парлап үндүрген. Делегей улустарының амыдыралчы чугаалары ол чыып бижээн. Баштак бодал сиирген бичии хемчээлдиг чечен чугаалар аажы-чаңда четпес чүүлдерни шоодуп турар. Чаа үнген бо ном дораан тарай берген. Ам номчукчуларның кичээнгейинге авторнуң чамдык чогаалдарын бараалгадып көрээлиңер.

Г. ХОБОТЬЕВ.

ЭРГЕ

Кудумчулап эртип чыткан бир кижи Аристиппти үш-баш чокка сөглей берген. Философ хая көрүнгеш, ыыт чок чорупкан. Содаачы кижи кайгай бергеш, ооң соондан алгырган:

— Чүге ыыт чок бар чыдыр сен?

— Чүге? Чүге дизе сен хыйланыр, а мен дыңнавас эргелиг болгай бис — деп, Аристипп ырактан харыылаан.

БОО ЧОККА

Павел Эмилий Македонияга дайылдажып турган шеригни хүлээп алгаш, чурумунуң кошкаан эскерип каан. Корум-чуруму быжыглаарының хемчеглеринин бирээзи мындыг болган: дүнеки таңныылдар боо чокка хүлээлге эрттирер. Камгаланыр аргазы чок арткан солдаттар корткаш, хондур караан шиммес болганнар.

НОМЧУВААНЫМ ЭКИ БООР

Гумбольдт тоолдарын номчуткан кижиге мындыг харыы берген: «Меңээ ам-даа номчуваанным тоол эки-дир».

ЧЕДИШТИРГЕН

Композитор Христоф Глюк Парижтиң Сен-Оноре кудумчузунга селгүүстеп чораащ, садыг соңгазынга билбейн даянынпкаш, бузуп каан.

— Үжен су! — деп, ооң ээзи негээн.

Глюктуң акшазын ол алырыктап шыдавас болган. Чанында борбак салыгже алырыктап алыр дээш халып бар чорда, композитор ону сокседып каан.

— Ажырбас, мен чедиштириптейн — дээш, ол өске соңгаларны база бузуп каан.

ШИНИК ХЕП ШИНЧИ КИИРЕР

Ленинградтың Күрүне консерваториязында режиссура болгаш балет кафедразының башкызы Алла Анатольевна Фролова «Саян», «Аян» ансамбльдериниң хевин эки чуруп, быжып кылганы дээш, жюриниң болгаш көрүкчүлерниң бедик үнелелин алган. Чурукчу диплом-биле шаңнаткан. Чурукчулар бажыңында ажыттынган ооң делгелгези кызылчыларның болгаш аалчыларының сонуургалын хайныктырган.

Алла Анатольевна делгелге ажыдышкынынга киришкеш-ле дедир чанып каан турган. Чамдык айтырыгларны тодарадыр дээш ооң-биле телефон-биле харылзашкан бис. Невада хоорайдан тода, өткүт үн дыңналып келген. Чурукчу Фролова-биле чугааны силерге бараалгаттывыс.

— Экии, Алла Анатольевна, аалыңарга эки четтиңер бе?

— Экии! Эки чедип келдим. Ам-даа Тыва сагыжымда хевээр-дир. Ийи-үш удаа чораандаа болзумза, бо кайгамчык чер-биле ужуражыышкын меңээ кезээде байырлал. База бир онзагай чүүл мээң ажылдарымның делгелгези болган. Чон кайы хире үнелеп, сонуургааны орта эскерип турдум. Ол бүзүрел харыысалгазы күштелдиргени чугаажок.

— Канчап национал костюмнер сонуургай бергениңерни номчукчуларга чугаалап берип көрүңерем, Алла Анатольевна?

— Мен шииңерниң шимелдезин деп эртемни башкылап турар мен. Ол дээрге декорация айтырыы. Сцена дерилгези, артистерниң идик-хеви кандыг болурул, ону канчаар белеткеп кылырыл дээрзин өөредип турар мен. Мээң бажыңымда улусчу костюмнер дугайында биче эвес библиотека бар. Этнография музейинге, библиотекаларга барып ажылдап турар мен. Чоорту практиктиг ажылдарже кирип эгелээн мен. Соңгу чүк улустарының костюмнерин кылыштым. Чукчаларның, эскимостарның болгаш өске-даа улустарның хевин улуг сонуургал-биле өөренип тургаш белеткедим. Удмурт, бурят ансамбльдерге дузалашкан мен.

— Силерниң орус костюмнериңер база билдингир болгай.

— Ийе. Ленинградта дошта балеттиң хевин кылдым. Оон ыңай хореографтыг миниатюраларны база Саратов филармониязы-биле ажылдаан мен. Моон-даа соңгаар чамдык ажылдарга киржир мен.

— Тыва-биле харылзааңар канчаар эгелээнил?

— Баштай Ленконцерттиң эстрада уран чүүлүнүң мастерскаязынга белеткенип турган тыва артистер-биле таныжып алган мен. Эгезинде ийи-чаңгыс кижиниң хевин белеткештим. Аминовтуң бөлүү-биле харылзажып эгелээн мен. Тыва костюм онзагай. Мээң күжениишкиннерим база хилис барбаан деп болур. Солун хевирлерни сүмележип тургаш чогаадып алган бис. Оларның чамдыктары сценаже үнген. Чүгле уран күүселдези эвес, артист кижиниң хеви көрүкчүнү өөртүр, кижизидер ужурлуг. Уран чүүлдүң национал-дыг-шынчызын база ол тудар. Хеп кижиниң сеткилинге көрүнчүктелир. Эки хеп арын-шырайны улам хевир киирер болгай.

Улусчу чогаадылганың ийи-ги бүгү эвилел фестивалынга киришкеш, ыры болгаш танцы ансамбльдеринден «Саян» ансамбль ийиги, «Эргырон» үшкү черни ээлээни меңээ база улуг өөрүшкү болган. Ансамбльдер-биле ажылдаарын уламчылаар мен.

— Моон соңгааргы чогаадыкчы планыңар кандыгыл?

— Концерт хептеринден аңгыда хүн бүрүнүң модазы-биле ажылдаар бодап турар. «Аян» амгы үениң ансамбли болгай. Аңаа костюмнер чогаадып тургаш, амгы тыва хептиң модельдерин, өөренир сонуургал одунган. Борта национал ааңны салбаза чогуур.

— Чогаалыкчы бодалдар амыдыралга боттанып турар болзун.

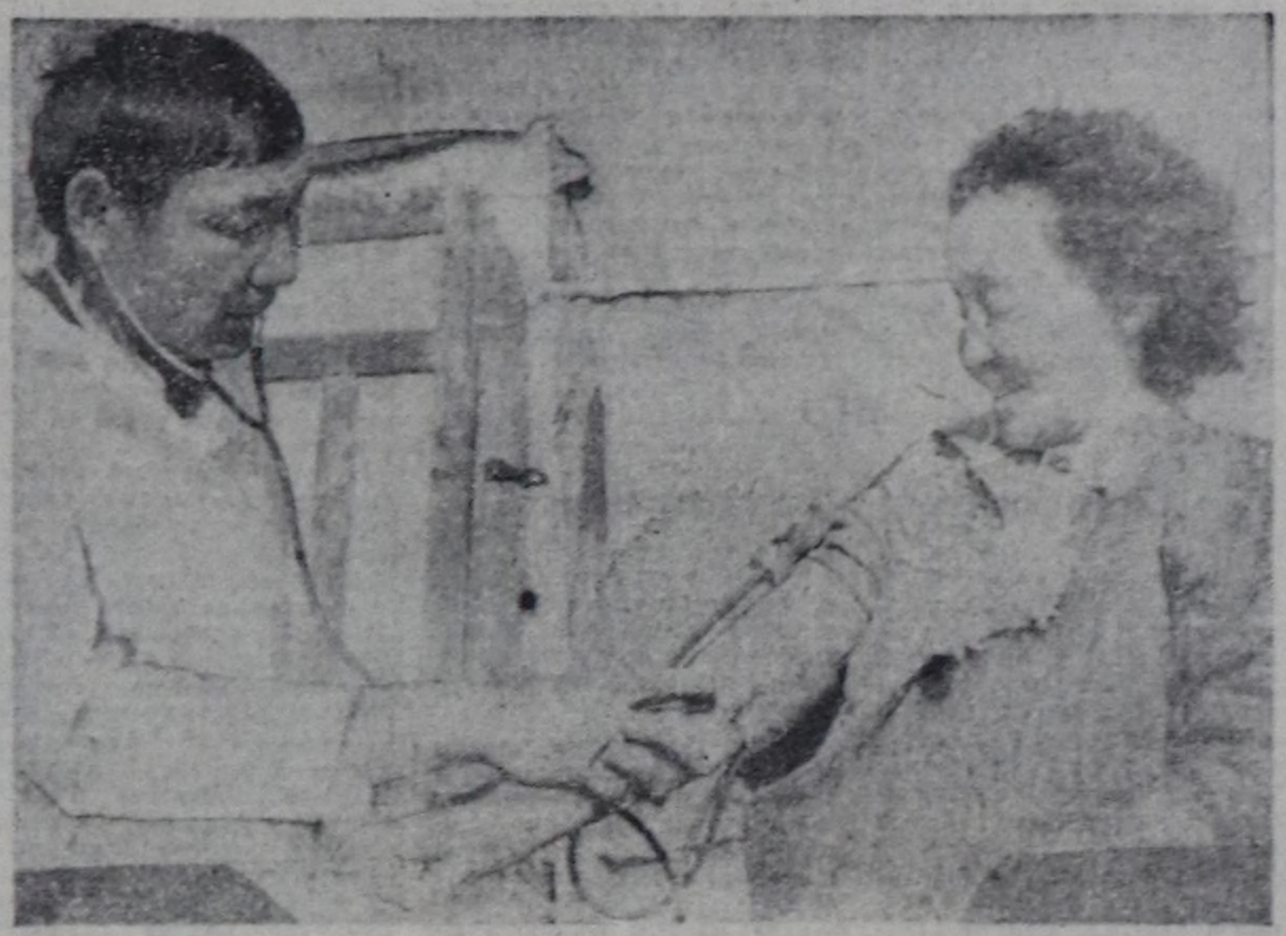

Коммунист Норбу Сыдам-оол Красноярскиниң эмчи институдун дооскандан бээр Эрзин эмнелгезинде он беш чыл ажылдап турар. Ол бодунуң хүлээлгезинге харыысалгалыг, кижилерге ээлдек.

Эмчи районда «Билиг» ниитилелиниң активчи кежигүннериниң бирээзи. Оон ыракты малчыннарга профилактиктиг ажылдар-биле чергелештир лекция номчуп, беседа кылып чорууру бо-ла көрүп болур. Ол кедээге спорт неептередикчилерниң бирээзи.

ЧУРУКТА: эмчи С. Норбу.

К. ЧООДУНУҢ фотозу.

Чаа ном

ЫНАКШЫЛДЫ АЛДАРЖЫТКАН

Тываның ном үндүрер чери аныяк авторларга өөредиглиг «Ынакшылдың оңмас чечээ» деп аттыг шүлүк номун парлап үндүрген. Кайгамчык чулук хандылыг бо чыындыда орус болгаш делегей литературазының классиктериниң шүлүктериниң өчулгазы кирген. Салымчаяанныг бежен тос шүлүкчүлериниң чогаалдары-биле номчукчулар таныжар.

Орус шүлүктүң чалбыыштыг хүнү Александр Сергеевич Пушкинниң шүлүктери база ында кирген. Оларны Юрий Кюнзегеш очулдурган. Чамдык одуруглар бо:

Күзел оду ханда кыпкан
Күжүр чүрээм оргакталган,
Ошкап каап көр: айдызап кээр
Ошкаашкының ээртиш боор.
Хөлегелиг хөө дүн эстип,
Хөглүг чаа хүн үнгелекте,
Ээлдек караан чымыраартыр
Эрге-чассыг ээгип келем.

Александр Пушкин, Михаил Лермонтов дээн ышкаш алдарлыг шүлүкчүлерниң башкылары чораан А. Сумароков, Г. Державин, Н. Карамзин оларның тергиин дээн лириктиг шүлүктерин төрээн дылывыска номчуур бис.

Чыындыда сураглыг совет шүлүкчүлер А. Твардовский, К. Симонов, М. Исаковский, С. Щипачев, А. Сурков, А. Прокофьев, В. Маяковский, С Есенин, А. Блок болгаш өскелерниң-даа ынакшыл, бойдус, найырал дугайында шүлүктери чоннуң сагыш-сеткилин улам байыдары чугаажок. Шүлүктерни адаанывыс Ю. Кюнзегештен аңгыда К. Кудажы, В. Монгуш, М. Кенин-Лопсан, В. Серен-оол, К. Черлиг-оол эки очулдурган.

С. САНДЮ, номчукчу.

КЫЛЫР ИШКЕ МАРГЫЖААЛЫ

Сөзү Ч. КАРА-КУСКЕНИҢ. Аялгазы Б. ЧҮЛЬДУМ-СҮРҮҢНҮҮ.

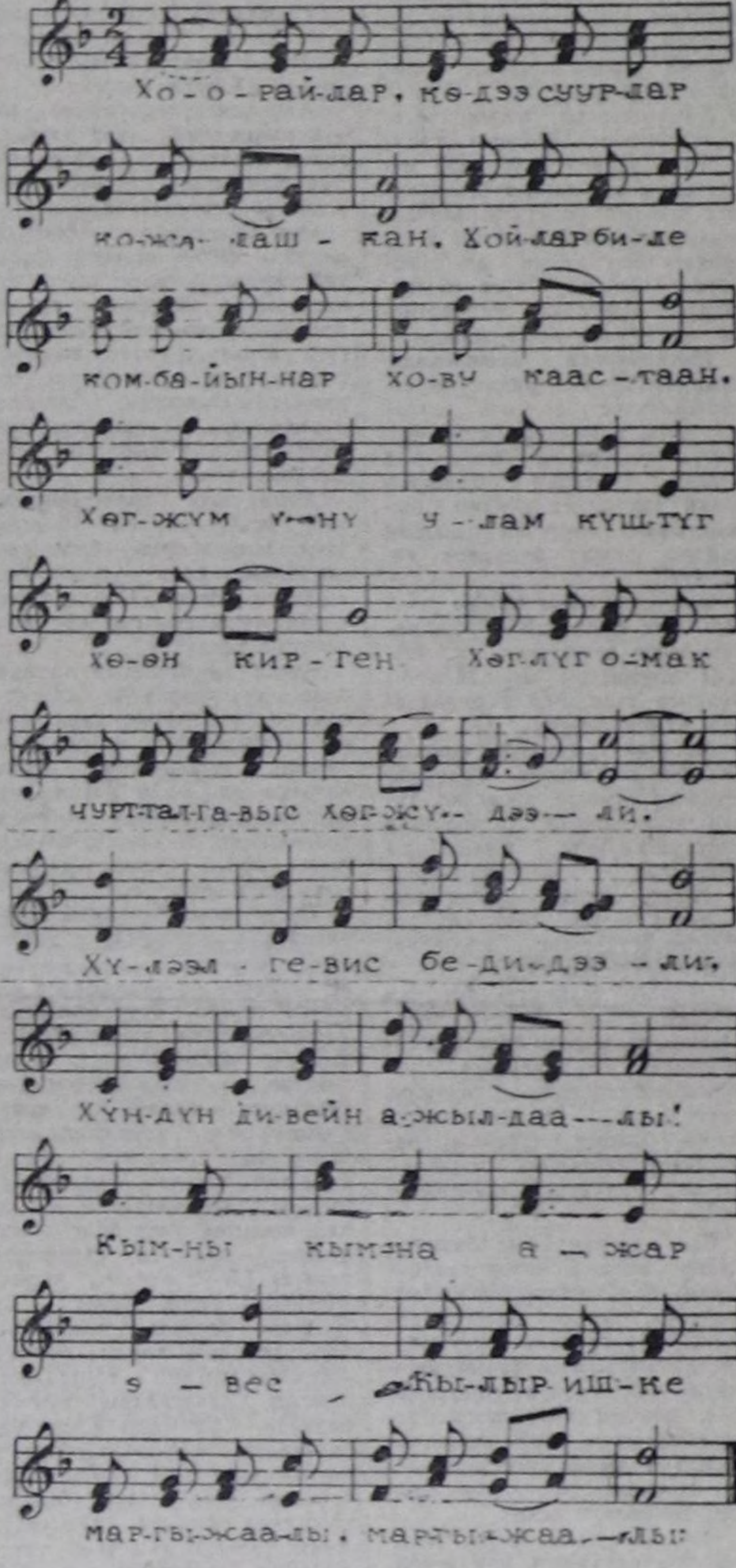

Хоорайлар, кодээ суурлар кожалашкан.
Хойлар биле комбайннар хову каастаан.
Хөгжүм үнү улам күштүг хөөн киирген,
Хөглүг, омак чурттталгавыс хөгжүдээли!

Кожумаа:
Хүлээлгевис күүседиили,
Хүн, дүн дивейн ажылдаалы!
Кымны кым-на ажар эвес
Кылыр ишке маргыжаалы!

Өске-башка аймак чонну өөрлештирген
Өндүр бедик эрге-шөлээ өргүп берген,
Ажылдаарын, дыштанырын ажык чарлаан
Алдын хоойлу-дүрүмүвүс алдаржыдаал!

Кожумаа:

Сорулгавыс күүседир дээш соксаал чокка
Социалистиг чарыштарга сорук кираал!
Партияга, чазаавыска баштаташтың
Барып корбээн бедиктерже базым кылыыл!

Кожумаа:

ССРЭ-НИҢ САҢ МИНИСТЕРСТВОЗУНДА БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ БАНКЫЗЫНДА

ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын хөгжүдерниң Күрүне чээлизиниң (1952 чылда үндүрген) облигацияларын төлеп бээриниң 1,0 млрд. рубль түңнүг ийиги тиражы 1986 чылдың ноябрь 14-те Казаньга болур. Ол тираж'тың шүүштүрүлге таблицазын төп солуннарга декабрь 10-да парлаар, а төлеп бээриниң тиражынга кирген облигацияларны ажаалда кассалары 1986 чылдың декабрь 11-ден эгелеп төлеп бээр.

КЫМГА КЫЛ ДЫРТЫРЫЛ?

Эргижирээш дештип, суг тектүп турар апарган секциялар солуурары-биле чайын-на киирген билдиришкиним сураглап, бо чылдың сентябрь эгезинде Мөңгүн-Тайга районуң чурттталга-коммунал ажыл-агыйы бүдүрүлге эргелелиниң начальниги Ш. И. Намының кабинединге кире бердим. Бажыным аайы-биле хана ажыр кожам дарга мени эвилениби-биле хүлээп алгаш, келген херээмни чугаалап эгелеп чорумда, болу-ла:

— Билир мен, билир мен, башкы! Озалганар системазын солудуп бериптер деп турумда, септелге-тудуг участогунуң начальниги силерни алдааш: «Мени шүгүмчүлээн кижи, ынчангаш ооң секцияларын алып бербес мен, та кымга кылдыртып алзын» — деп ажыы-биле чугаалаан — дээрге, кайгай берип-тир мен.

— Уваа, ында кижи ады бижиттээн, үш бөрү дугайында анаа-ла чечен чогаал чүве болгай, аңаа кандыг хамаарылгалыг болган чоор? — дээш, — Билдиришкинни мен ол даргага-даа эвес, силерге берген-не болгай мен — дээримге, ол:

— Шын, харын. Кылдыртыры — бистиң хүлээлгевис, ынчалзажок материал, ажылчын күш ооң эргезинде боор чүве-дир ийин — дээш, ол бодунуң кылдыртып бээр боор аазааш, — менде чүү боор, Салчак дарганы шимчедип көрүңер, башкы — деп мындыг. «Е... [illegible] айбылаан» дижир болгай. Ыттың кудурууболунда тудужу дег, чурттталга-коммунал ажыл-агыйы бүдүрүлге эргелелиниң даргазы — К. И. Салчактың честези, а каңнакчы оол — СТУ начальниганиң дуңмазы деп билир болгаш үш аар «ожук дажын канчап шимчедир кижи боор мен» деп бодазымза-даа, Шой-оол Иргитович чепшүл кижи боорга, кылдыртып бериптеринге бүзүрээш, оон ыңай ээрешпейн-даа, үнүптүм.

К. И. Салчак деп чогум кымыл ол? Коммунист удуртукчу кижиниң мөзү-шынарынга таарышпас чүве кылып, албан-дужаалын соора ажыглааш, ажылындан дүжүрткеш, эрге-дужаалга чүгле ширээ солуй олуртуп каан эш. Эрткен чайын школага септелге кылдыртып ажылдап тургаш, школага бир кол бааза тудуг чери боорга, СТУ-га барып, чаңгыс эвес удаа айтырыг тургузуп турган мен. «Мээн херээм — удуртуру» дээр хөөн-биле хамык чүвени ында тудуг мастери С. Ламажыктың кырынче чүүй каар стиль-методтуг удуртукчу болган. Бола чүүлдү чугаалап олура, бо бүдүрүлге чериниң школа реформазынга хамаарылгазы кандыгыл деп айтырыгны база тургузуп болур. СТУ-га быжыглаттырган үстүкү классчылар аңаа ажыктыг билиг-мергежил чедип ап шыдавайн турар. Школа септелгезин, ылаңгыя узаткан хүн бөлүүнүң болгаш алды харлыглар корпузунуң, спорт залының хамык ажылдарын колдуунда-ла мастерниң удуртулгазы-биле септелге-тудуг участогунуң ажылчыннары холдан үндүргенинге ам-даа өөрүп четтирип чоруур бис.

Ам демги-ле айтырыымче эглип кээйн. Бажыңымның оалга системазы үрелгениниң кадында от салыр суугум база тыртпастаан, ышталып турар апарган. Ону ол-ла тудуг чериниң суугучузу С. Солдукка ийи-даа удаа кылдыртыр ужурга таварышкан мен. Ооң шынары дээрден башка, кылып турган кижини чүү деп чемелээр боор. Бо удаада көргүзүп, эттирип алыр дээш ол суугучуну сураглаарымга, «Тоолайлыгже аал көжүрүп чорупкан» деп харыы дыңналган. Моон безин алгаш көөрге, ажылдың организастыг байдалы бо коллективте ам-даа четпейн турары илдең-дир. Эде тургустунуушкунну удуртукчу кижи бодундан эгелевес болза, адаанда турар кижилерге кандыг айтырыг турар боор.

Хүндүлүг, Мергеңдей, бо удуртукчулар айтырыгны мынчаар көрүп турар чүве болганда, оалга системазын ам кым кылыр ужурлуг чүвел? Черле ынчаш удуртукчу кижилерниң аажы-чаңы мындыг боол болур бе? Хамаатыларның дилег билдиришкиннеринге мындыг янзылыг харыы [illegible]рип олурары үениң негелдезинге таарышпас болгу дег, Мергеңдей.

М. САЛЧАК.

АМ ЧҮҮ ДЭЭР ИРГИ?

Хүндүлүг Мергеңдей! Силерге чагаа-даа бижип чорбаан кижи мен. Тес-Хем районнуң төвү Самагалдай суурнуң Советская кудумчузунуң эң адаанда каш бажыңнарда чурттап турар бис. Дорту-биле чугаалаарга, Советская кудумчузунда 88, 89 дугаарлыг бажыңнарның 1, 2, 3 квартираларының чурттакчылары бис.

Эртем-техниктиг депшилгениң үезинде чурттап, чер-делегейде боол турар болуушкуннарны аңдара-дүңдере тыртып орар телевизорну-даа көрүп орар болу берген маңалыг үеде чурттап чорууруувуска чоргаарланып чоруур бис. Ынчалза-даа бо хире сайзыраан үеде бо кудумчуда чурттап турар кижилер дөрт чыл хире радио дыңнавайн келдивис.

Районнуң харылзаа белдириниң моон мурнунда турган даргазы Дөнчүн Чөмбүрүккедаа, оон соонда даргалап келген Орус-оол Арапчорга-даа бо айтырыгны чеже-даа тургускан бис. Радио удазыны шөөр чагыны тургузупсуң, ынчан киирип бээр бис, ында чүү боор, удазын шөөр чүвени деп, даргалар чеже-даа аазап келген. Ол хоозун аазаашкын болган. Мынчага чедир радио дыңнавайн турбис.

Бо 1986 чыл төнер деп барды. Районнуң септелге-тудуг участогу ол чагыларны июль айда-ла тургускан. Ынчалза-даа харылзаа белдири бистиң бажыңнарывыска радиону мынчага чедир киирип бербээн. Чагыны тургускан-дыр. Харылзаа белдириниң даргалары ам чүү деп чылдагаан кагар ирги?

С. БАЗЫР.

ТВ

ОКТЯБРЬ 19-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.40 — Ритмиг гимнастика. 9.10 — «Шуптузун билип алыксап тур мен». Киножурнал. 9.20 — «Спортлотонуң» 42-ги тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — «Музыка киоскузу». 13.00 — «Кодээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.40 — Вологод областың Великий Устюг хоорайында аас чогаал байырлалы. 15.30 — Үнүштер дугайында. 16.20 — Тоол аалдап келген. «Аладдинниң илбилиг дамназы». Уран-чечен фильм. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — «Кем-херек үүлгедиин». Уран-чечен фильм. 2-ги фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Күүселдикчи уран чүүлдүң мастерлери. Э. Гилельс. 22.50 — «Москваның тураскаалдыг черлери-биле аян-чорук». 23.50 — 00.00 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Ветлуга хемниң ындында». Уран-чечен телефильм. 9.30 — Балет артистериниң концерти. 10.00 — Орус чугаа. 10.30 — Молдав телевидениениң программазы. 12.00 — Экранда — кинокомедия. «Ильф биле Петров трамвайга чоруп органнар». 13.10 — Делегей болгаш аныяктар. 13.45 — Делегейниң музыка культуразының эртинезиндеи. А. Глазунов. 14.35 — «Көк далайда, ак көвүкте». Мультфильм. 14.45 — «Тайбыңның чаш төлү». Музыкалыг шии. Совет болгаш америк школачылар киржир. 15.55 — Реклама. 16.00 — Бистиң корреспондентилеривис чугаалап тур. 16.30 — Музыкалыг мозаика. 17.00 — Хоккейге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Сокол». 19.15 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар», «Адыр, маңа!». Мультфильм. 20.15 — Кижи. Чер Октаргай. 21.00 — «Үе». 21.35 — Улустуң аялгалары. 21.50 — Улуг улуска мультфильм. 22.00 — 22.50 — Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) — «Шахтер». 2-ги тайм».

ОКТЯБРЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Кремльче телеэкскурсия. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дүргедээшкин». «Эстон шенелде». Бот-орулга-чарылгалыг чаңгыс аай комплексти тургузарының дуржулгазы. 19.35 — Фильм-шииниң баштайгы көргүзүү. «Орфей аза оранынче кире берген». 21.00 — «Үе». 21.35 — Ол-ла фильм-шииниң уламчызы. 22.50 — Бут бөмбүүнүң тайылбыры. 23.20 — 23.45 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Сыдысчыгаш» Чыраа-Бажы болгаш Бора-Тайга школаларының пионерлери «Революсчу ёзу-биле базып ор бис» деп маршта. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Дүргедээшкинниң угланыышкыны-биле». Тываның чаа тудугларынга. «Профэвилел организацияларында отчёттар болгаш соңгулдалар». 19.55 — Чарлалдар. 20.00 — Фильм-концерт.

МОСКВАДАН

20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Хууржууржугаш». Мультфильм. 20.30 — П. И. Чайковскийниң ырларын ССРЭ-ниң улустуң артизи И. Архипова биле Грузин ССР-ниң улустуң артизи М. Касрашвили күүседир. 21.00 — «Үе». 21.35 — Ону кылып шыдаар силер. 22.20 — «Үези келген». Телефильм. 23.15 — Л. Боккерини. Концерт. 23.30 — 00.15 — Бут бөмбүүнге ССРЭ чемпионады. «Даугава», (Рига) — ЦСКА. Ригадан репортаж.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ОКТЯБРЬ 19-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Джульбарс» 12.30, «Эдит и Марсель» (1, 2 серияэы) 9.30, 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: Киносборник № 154 9.30, 13.00, «Крылья» 11.00, 14.30, «Письма мертвого человека» 16.20, 18.10, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Удивительная находка» 13.30 «Ирония судьбы, или с легким паром» (1, 2 серияэы) 15.00, 17.50 шактарда.

ОКТЯБРЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Бармен из «Золотого якоря» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Вот моя деревня» 14.40 16.30, 18.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Завещание» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

Хөгжүм-шии театрынга

Республиканың «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрынга бөгүн А. С. Пушкинниң «Бичии трагедиялары» болур.

Эгелээри 19 шакта.

А. Александровтуң «Муңгарава, Шишок» деп шии...
Эгелээри 12 шакта.

Шын. Редакцияның адрези: 667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3, Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; кезээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн [illegible] 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3383.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

ТС—08045